

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

TIZENÖTÖDIK ÉVFOLYAM

ELSŐ FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1905

TARTALOM.

	Lap
Kazinczy Ferencz erdélyi utazása. <i>Dr. Váczy János</i>	1
Dayka Gábor lőcsei tartózkodása. <i>Czeizel János</i>	29
A »Sok hűhó semmiért« első magyar fordításairól. <i>Bayer József</i>	52

Adattár :

Adatok a Gyöngyösy-család történetéhez. (Első közlemény.) <i>Dr. Gyöngyösy László</i>	59
Egy sárospataki iskolai dráma. <i>Sz.</i>	66
Adatok a Csokonai család életéhez. <i>Zollai Lajos</i>	103
Két nő bírálata Csokonai Dorottyajáról 1804 ben. <i>Dr. Barcsa János</i>	112
Emlékezetnek okáért. Csokonai M. Közli: <i>Oláh Gábor</i>	120

Könyvismertetés.

A magyar honfoglalás mondái. <i>Dr. Sebestyén Gyula. Cs.</i>	123
--	-----

Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	127
--	-----

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas*

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

TIZENÖTÖDIK ÉVFOLYAM

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1905

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM	
Magyar Irodalomtörténeti Intézetek Könyvtára	
Lelt. napló: <i>VI 6</i>	Lsz.: <i>50</i>
..... csoport: szám.

TARTALOM.

	Lap
Kaziucz Ferencz erdélyi utazása. <i>Dr. Váczy János</i>	1
Dayka Gábor lőcsei tartózkodása. <i>Czeizel János</i>	29
A »Sok hühbő semmiért« első magyar fordításairól. <i>Bayer József</i>	52
A Batthyány-codextről. <i>Dr. Horváth Cyrill</i>	129, 257, 388
A Festetics-codex bűnbánati zsoltárai. <i>Kalona Lajos</i>	149
Gróf Bethlen Miklós bécsi fogságáról. <i>Géber Antal</i>	158
Újabb adatok Kőmives Kelemenné mondájához. <i>Sarudy György</i>	174, 293
Raguzai emlékeszéd Mátyás király felett. <i>Hegedűs István</i>	317, 430
Szász Károly	385

ADATTÁR.

Adatok a Gyöngyösy-család történetéhez. <i>Dr. Gyöngyösy László</i>	59, 206
Egy sárospataki iskolai dráma. <i>Sz.</i>	66
Adatok a Csokonai-család életéhez. <i>Zollai Lajos</i>	103
Két nő bírálata Csokonai Dorottýájáról 1804 ben. <i>Dr. Barcsa János</i>	112
Emlékeszetnek okáért. Csokonai M. <i>Oláh Gábor</i>	120
Kazinczy Ferencz Diáriuma. <i>Dékáni Kálmán</i>	193, 327
Szemere Miklós irodalmi hagyatékából. <i>Dr. Perényi József</i>	231, 346
Révai Miklós eredeti levele Kapuváry Antal veszprémi kanonokhoz. <i>Jónás Károly</i>	244
A debreczeni Csokonai-siremlék és Péczeli József. <i>Dr. Barcsa János</i>	247
Buzinkai György értesíti Apaffi fejedelmet Pósházi haláláról.	249
Arany János távozása a debreczeni kollégiumból. <i>Dr. Barcsa János</i>	366
Tinódi Sebestyén életéhez. <i>Kemény Lajos</i>	366
Bornemisza Péter prédikációs könyvének megbecslése 1633-ból. <i>Thurzó Ferencz</i>	368
Új adat Szenczi Molnár Albert utolsó éveit történetéhez. <i>Oláh Gábor</i>	370
Veresegyházi Szentyel Mihály levele Apaffihoz	371
Két oklevél Liszthy Lászlóról. <i>Illéssy János</i>	372
Pálházi Gönczi Miklós levele Vitéz Imréhez	375
Csokonai kollégiumi pöre. <i>Csűrös Ferencz</i>	445

	Lap
Báró Wesselényi Miklósné klastromi följegyzései. <i>Friedreich István</i>	464
1794-iki iskoladráma a marosvásárhelyi kollégiumban. <i>Szász Béla</i>	466
Kiadatlan német labancz vers. <i>Relkovics D.</i>	468
Kisfaludy Sándor levelei Bezerédj Györgyhöz. <i>Maróthi Rezső</i>	471
Domokos Márton búcsuzatatója. <i>Benkó Imre</i>	482
Kolosvári István levele Apaffihoz nyomdai dolgokról	488
Kanizsai Pálfi János levele a gyulafehérvári professzorokhoz. <i>Mokos Gyula</i>	489
Gvadányi Világtörténete. <i>Dr. Kardeván Károly</i>	492

ISMERTETÉSEK. BIRÁLATOK.

Dr. Sebestyén Gyula. A magyar honfoglalás mondái. I. kötet. Budapest, 1904. Cs.	123
Ugyanaz II. kötet. Budapest, 1905. <i>L. M. R.</i>	377
Lolié Frédéric. Histoire des littératures comparées des origines au XX ^e siècle. <i>Téri József</i>	250
Oláh Gábor. Csokonai és a latin költők. <i>D.</i>	252
Vicomte E. M. de Vogüé, Sous l'horizon. Hommes et chose d'hier. <i>Téri József</i>	382
Eloesser Arthur. Literarische Portraits aus dem modernen Frankreich. <i>Téri József</i>	492

VEGYESEK.

Irodalomtörténeti Repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	127, 254, 333, 495
---	--------------------

I. TARTALOM-MUTATÓ.

A) Szerzők betűrendes sora szerint.

	Lap		Lap
<i>Dr. Barcsa János.</i> Két nő bírálata Csokonai Dorotttyájáról ...	112	<i>Dr. Gyöngyösy László.</i> Adatok a Gyöngyösy-család történetéhez ...	59, 206
— A debreczeni Csokonai-síremlék és Péczely József ...	247	<i>Hegedüs István.</i> Raguzai emlékbeszéd Mátyás király felett ...	430
— Arany János távozása a debreczeni kollégiumból ...	366	<i>Hellebrant Árpád.</i> Irodalomtörténeti repertorium. 127, 254, 383, 495	
<i>Bayer József.</i> A »Sok hűhő semmiért« első magyar fordításairól ...	52	<i>Dr. Horváth Cyrill.</i> A Batthyány-codexről ...	129, 257, 388
<i>Benkó Imre.</i> Domokos Márton búcsuztatója ...	482	<i>Illéssy János.</i> Két oklevél Liszthy Lászlóról ...	372
Buzinkai György értesíti Apaffi fejedelmet Pósházi haláláról ...	249	<i>Jónás Károly.</i> Révai Miklós eredeti levele Kapuváry Antal veszprémi kanonokhoz ...	244
<i>Csűrös Ferencz.</i> Csokonai kollégiumi pöre ...	445	<i>Dr. Kardeván Károly.</i> Gvadányi Világtörténete ...	491
Cs. Dr. Sebestyén Gyula. A magyar honfoglalás mondái. I. k. Budapest, 1904 ...	123	<i>Katona Lajos.</i> A Festetics codex bünbánati zsoltárai ...	149
<i>Czeizel János.</i> Dayka Gábor lőcsei tartózkodása ...	29	<i>Kemény Lajos.</i> Tinódi Sebestyén életéhez ...	366
<i>Dékány Kálmán.</i> Kazinczy Ferencz Diáriuma ...	193, 327	Kolosvári István levele Apaffihoz nyomdai dolgokról ...	488
D. Oláh Gábor. Csokonai és a latin költők ...	252	<i>L. M. R. Dr. Sebestyén Gyula.</i> A magyar honfoglalás mondái. II. kötet. Budapest, 1905.	377
<i>Friedreich István.</i> B. Wesselényi Miklósné klastromi följegyzései	464	<i>Maróthi Rezső.</i> Kisfaludy Sándor levelei Bezerédj György-höz ...	471
<i>Géber Antal.</i> Gróf Bethlen Miklós bécsi fogságáról ...	158		

	Lap		Lap
<i>Mokos Gyula.</i> Kanizsai Pálfi János levele a gyulafehérvári professorokhoz	489	<i>Sz. Egy sárospataki iskoladráma</i>	66
<i>Oláh Gábor.</i> Emlékezetnek okáért.		<i>Téri József.</i> Loliée Frédéric. Histoire des littératures comparées des origines au XX ^e siècle	250
<i>Csokonai M.</i>	120	— <i>Vogüé, Vicomte E. M. de</i> —.	
— Új adat Szenczi Molnár A. utolsó évei történetéhez	370	<i>Sous l'horizon. Hommes et choses d'hier</i>	382
Pálházi Gönczi Miklós levele Vitéz Imréhez	375	— <i>Eloesser Arthur.</i> Literarische Portraits aus dem modernen Frankreich	492
<i>Dr. Perényi József.</i> Szemere Miklós irodalmi hagyatékából 231,	346	<i>Thurzó Ferencz.</i> Bornemisza Péter prédikációs könyvének megbecslése 1633-ból	368
<i>Relkovicz D.</i> Kiadatlan német labancz vers	468	<i>Dr. Váczy János.</i> Kazinczy Ferencz erdélyi utazása	1
<i>Sarudy György.</i> Újabb adatok Kőmives Kelemenné mondájához	174, 293	<i>Veresegyházi Szentyel Mihály</i> levele Apaffihoz	371
<i>Szász Béla.</i> 1794-iki iskoladráma a marosvásárhelyi kollégiumban	466	<i>Zollai Lajos.</i> Adatok a Csokonai-család életéhez	103
<i>Szász Károly</i>	385		

B) Irodalomtörténeti korszakok szerint.

I. Középkor.

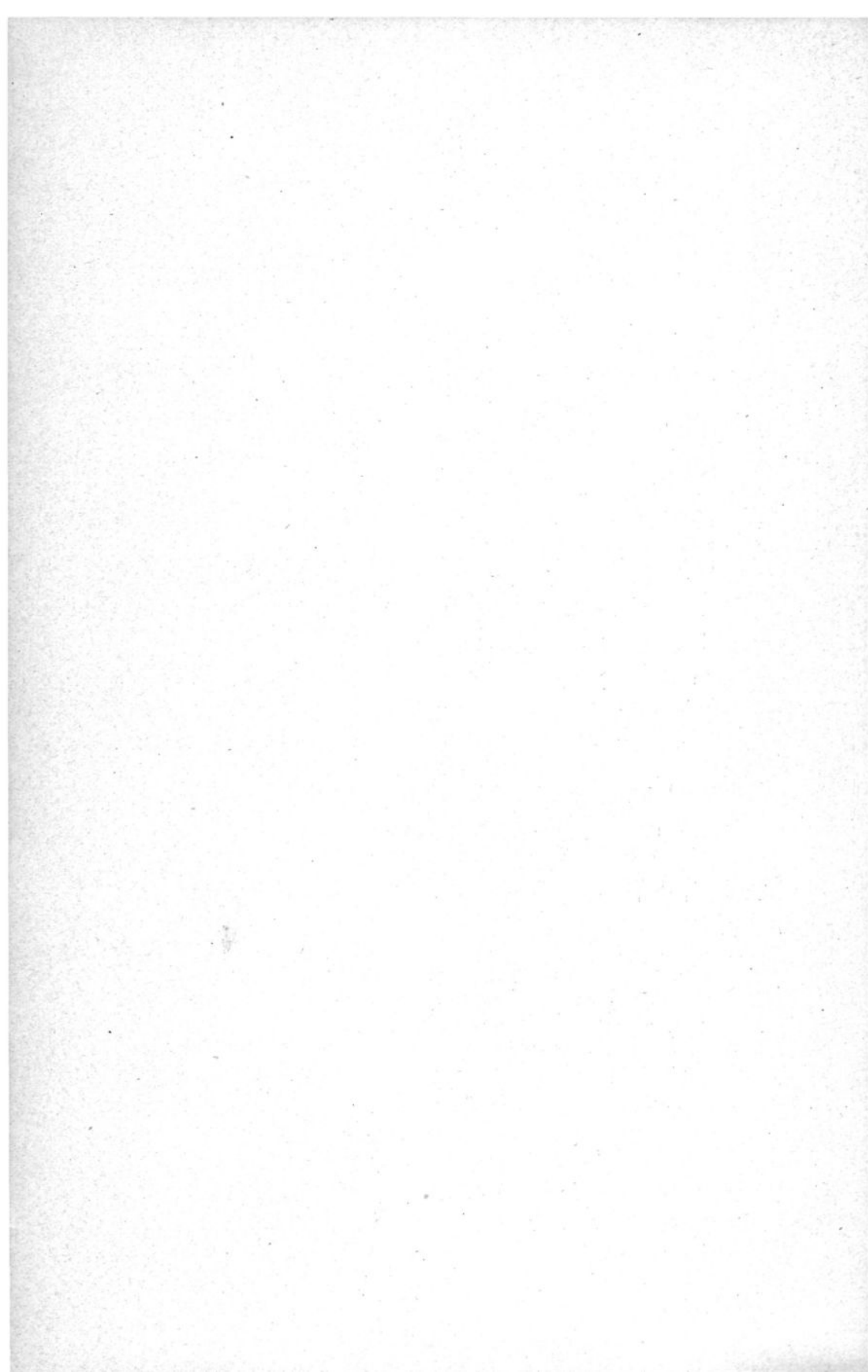
Cs. Dr. Sebestyén Gyula. A magyar honfoglalás mondái. I. k.	123
<i>Dr. Horváth Cyrill.</i> A Batthyány-codexről	129, 257, 388
<i>Katona Lajos.</i> A Festetics-codex bűnbánati zsoltárai	149
L. M. R. Dr. Sebestyén Gyula. A magyar honfoglalás mondái. II. kötet	377

II. Újkor.

<i>Benkó Imre.</i> Domokos Márton búcsuztatója	482
Buzinkai György érte:íti Apaffi fejedelmet Póсахázi haláláról	249
<i>Géber Antal.</i> Gróf Bethlen Miklós bécsi fogságáról	158
<i>Dr. Gyöngyösy László.</i> Adatok a Gyöngyösy-család történetéhez	59, 206
<i>Hegedüs István.</i> Raguzai emlékbeszéd Mátyás király felett 317,	430

<i>Illéssy János.</i> Két oklevél Liszthy Lászlóról	372
<i>Kemény Lajos.</i> Tinódi Sebestyén életéhez	366
Kolosvári István levele Apaffihoz nyomdai dolgokról	488
<i>Mokos Gyula.</i> Kanizsai Pálfi János levele a gyulafehérvári professorokhoz	489
<i>Oláh Gábor.</i> Új adat Szenczi Molnár Albert utolsó évei történetéhez	370
Pálházi Gönczi Miklós levele Vitéz Imréhez	375
<i>Relkovicz D.</i> Kiadatlan német labancz vers	468
<i>Sarudy György.</i> Újabb adatok Kőmives Kelemenné mondájához	174, 293
<i>Thurzó Ferencz.</i> Bornemisza Péter prédikációs könyvének megbecslése 1633-ból	368
<i>Veresegyházi Szentyel Mihály</i> levele Apaffihoz	371

	Lap		Lap
III. Legujabb kor.			
<i>Dr. Barcsa János.</i> Két nő bírálata Csokonai Dorottýájáról ...	112	<i>Oláh Gábor.</i> Emlékezetnek okáért.	
— A debreczeni Csokonai-síremlék és Péczely József ...	247	Csokonai M.	120
— Arany János távozása a debreczeni kollégiumból	366	<i>Dr. Perényi József.</i> Szemere Miklós irodalmi hagyatékából 231,	346
<i>Bayer József.</i> A »Sok hűhó semmiért« első magyar fordításairól	52	<i>Szász Béla.</i> 1794-iki iskoladráma a marosvásárhelyi kollégiumban	466
<i>Csűrös Ferencz.</i> Csokonai kollégiumi pöre	445	Szász Károly	385
<i>Czeizel János.</i> Dayka Gábor lőcsei tartózkodása	29	Sz. Egy sárospataki iskoladráma	66
<i>Dékáni Kálmán.</i> Kazinczy Ferencz Diáriuma	193, 327	<i>Dr. Váczy János.</i> Kazinczy Ferencz erdélyi utazása	1
<i>D. Oláh Gábor.</i> Csokonai és a latin költők	252	<i>Zoltai Lajos.</i> Adatok a Csokonai-család életéhez	103
<i>Friedreich István.</i> B. Wesselényi Miklósné klastromi följegyzései	464	IV. Vegyesek.	
<i>Jónás Károly.</i> Révai Miklós eredeti levele Kapuváry Antal veszprémi kanonokhoz	244	<i>Hallebrant Árpád.</i> Irodalomtörténeti repertorium 127, 254, 383,	495
<i>Dr. Kardeván Károly.</i> Gvadányi Világtörténete	491	<i>Téri József.</i> Loliée Frédéric. Histoire des littératures comparées des origines au XX ^e siècles	250
<i>Maróthi Rezső.</i> Kisfaludy Sándor levelei Bezerédj Györgyhöz ...	471	— Vogüé, Vicomte E. M. de —. Sous l'horizon. Hommes et choses d'hier	382
		— Eloesser Arthur. Literarische Portraits aus dem modernen Frankreich	492

II. NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap
Abafi Lajos	29, 30	Ballagi Mór	385
Abélard éneke	146, 276	Balog Györgyné 216; — Péter ...	331
Ács Károly	178	Balpataki Istvánné	230
»Aeneas és Dido kártágói szerel- mes történetjek« (1784)	66	Balzac Honoré	494
Agárdy János	61—65	Bánfi Farkas 466; — Ferencz grófné 12; — György gróf 5, 11, 12, 13	
Ákáb István	66	Bányai István	197
Albán mondák	191	Baranyai Ilona, Gyöngyösy István neje 209, 210, 220; — Mi- hály	212, 213, 214
Alexandri Vazul	178, 301, 304	Baranyi-család	103
Alexics György	179, 301	Baranyi József 197, 198, 199; — Miklós 105, 110; — Péterné, Szlávy Mária	195
Almási Sámuel ifj.	175	Barcsa János	119, 248, 366
Álnév: Irói: Máriafi István	32	Bárczay Ferencz	200, 323
Apaffy Mihály fejedelem 249, 371, 372		Bárdossy János 34, 40; — Bár- dossyné, Kissevitz Mária	41
Apor-codex	132, 401	Báróczy Sándor	11
Appendini Ferencz	324	Bartalus István	141
Arany János 380, 381; — távo- zása a debreczeni kollégiumból 366; — »Szibinyáni Jank« ...	190	Bartha János	55
Arany László	385	Bartók Mihály	220
Aranyosrákosi Székely Sándor ...	11	Batizi András	422
Aranka György	14, 30, 467	Batthyány Orbán	422
Arday Károly	244	Batthyány-codex 129—148, 257—292, 388—430	
Ariosto »Őrjöngő Roland«-jának magyar fordítása	158—173	Bayer József	58
»Artai hid«	180, 183, 184, 187	Baylius Lajos	370
Árvizkönyv	233	Bazeljič Tamás	323
»A solis ortus cardine« fordítása 133—134, 263		Beck Henrik	52, 53
Badics Ferencz	491	Becque Henrik	492
Bahrtdt protestáns író arcképe 31, 47		Bégányi László	219
Bajza József	231, 235, 243, 356		
Balla András 233; — János	222		

	Lap		Lap
Bélyei Péter	104	Bunič Serafin	323
Bémer Antal	212	Buzinkai György levele	249
Bene Gergely	370	»Cantus catholici«	135, 136
Benke József	52	Cervinus, Aelius Lampridius ragu- zai költő	318, 319, 320—326
Benkó Imre	488	»Chorus novae Jerusalem« ma- gyar fordítása	267—8
Benkő Ferencz 21; — József	21	Cilei Ulrik	437
Bentze Dániel; — József	105	»Coeli deus sanctissime« magyar fordítása	282
Beöthy Zsolt	491	Collin-féle »Regulus« szindarab ...	464
Bercsenyi Miklós	469	»Conditior alme syderum« fordí- tása	133, 259—60, 288
Beregszászi István	104	»Corde natus ex parentis« ma- gyar fordítása	260—261
Bernát-hymnus	131	Coronini gróf	179, 305, 307
Bernáth Benedek 207; — Lajos 66, 466	466	Chernel György	218
Bessenyei György	11	Csaba-monda	125
Bethlen Ádám grófné 19; — Ger- gely 16; — Imre gróf 20, 21, 27; — József 162; — László 154; — Mihály 162, 163; — Miklós gr. bécsi fogsága 158— 165; — Sándor gr.	16	Csáki Imre	338
Bethlen Gábor fejedelem radnóti kastélya	14	Csáky Rozália grófné	19
Bezerédj György 471—481; — Ignác 331; — Imre	470	Csanády István	332
Blaschke	335	Csapó István	104
Bocskay István szülőháza	11	Császár Ernő	422
Bod Péter	21	Csató Pál	225, 231, 352, 354
Bodnár Antal, Dayka fiatalkori barátja 29—51; — István	216	Csáthi Demeter	377
Boka János	368, 369	Csáti-gyűjtemény	141, 425, 429
Bonfini	319, 437	Csehy József	18
Borbély György, Szerencsi 216; — Zsuzsánna	216	Cseley Gyula 354; — János	355
Bornemisza István 230; — Péter prédikációs könyvének meg- becslése	368—370	Csengery Antal	231, 243
Boros Alán	149	Cserey Farkas 2, 3, 22; — Ilona 464—466; — Miklós 2, 10, 22, 25, 27, 28	482
Bors István	209	Csizmazia Miklós	369
Bőnye Sámuelné	105	Csóka János	193, 195
Brankovics György	320	Csokonai-album	107
Brassai Sámuel ... 231, 352, 354, 361	361	Csokonai-család életéhez adatok 103—111	
Bruckner Győző	212	Csokonai »Árpád«-ja 381; — kollégiumi pöre 445—464; — Dorottyájáról két nő bírálata 112—119; — önvédelme 120— 122; — és a latin költők 252; — oratóija Rhédeyné felett 197; — temetése 203; — siremléke	
Brunszvik József tárnokmester ...	331		
Buczy Emil	2, 22		
»Budai Ilona«	175		
Budai Ézsaiás	197		
Bukovszky Tódor	205		

	Lap		Lap
247—248; — verses munkái- nak exemplárjai	111	Dusán czár	189
Csokonai Vitéz József	104	Dusch: »A tiszta és nemes sze- retet ereje«	33
Csokonai-kör	103	Ebergényi László	468
Csurgói énekeskönyv	429	Egressy Gábor	361
Csűrös Ferencz	464	Ehrenfeld-codex	177
Czebin, (Szeben) Emerich von —	367	»Ein feste Burg ist unser Gott« ...	139
Czegény Erzsébet	108	Elek Ferencz	455
Czeglédi István	216	Éler János	367
Czeizel János	51	Eloesser »Literarische Portraits« cz. műve	492—494
Czékus István	105	Eöry Mihály	215
Dániel István báróné	11	Eötvös József 231; — Márton ...	216
Dayka Gábor lőcsei tartózkodása 29—51; — kézírásai	327	Erdélyi András 216; — János levelei 231—244, 346—355; — kritikája Szemere verseiről 237, 238—240; — »Népdalok és mondák« 175, 307; — Péter 216	
Dávid Ferencz	279	Erdélyi utazás Kazinczytól	1—28
Deák Farkas 176, 307, 308; — Kata	61—65, 208, 209, 229	Erdődi zsinat	139
D'Elleaux János	5	Erdődy László	198
Debreczeni kollégium	366	Erődi Béla	179
Debreczeni zsinat (1562)	142	Esztergomi zsinat (1560)	130, 136
Dékáni Kálmán	206, 346	Eszterházy Antal 469; — Károly gróf	29, 30
»Deus creator omnium« magyar fordítása	265, 285	Esperest György	367
Dessewffy József	15, 18	Éva András	355
Dézi Lajos	379	»Ex more docti mystico« magyar fordítása	266
Dévay Bíró Mátyás	277	Exner Győző, Regöczi	380
Diószegi Mihály 104, 105; — Sára	104	Fabritius Anna	213, 214
Dluholuczky Hubertus	43	Faj Iván	222
Dobi György 216; — Györgyné	216	Falbare, de Fenouillot	467
Dobozi Lajos	205	Fántsy színész	53
Dókus József	355	Farkas Sándor, Bölöni ... 2, 11, 22, 23	
Dolus János	218	Farkas Sándorné, Inárcsi	482
Domján István	109	Farnese, Alexander (III. Pál pápa)	322
Domokos Lőrincz 197; — Márton búcsuztatója	482—488	Fáy András 232; — levelei Sze- mere Miklóshoz	360—362
Dozon »Contes Albanaises«	191	Fazekas István esperes 193; — Mihály	119, 193
Dózsa Dániel	381	Fehérházi Zsófia	208
Döbrentei Gábor 2, 3, 4, 5, 10, 11, 12, 13, 25, 26, 27, 28		Fejér István	109
Döbrentei-codex	132, 401	Fejér-Nyikó	175
Döme Károly	11, 12, 20, 27		
Drugeth György	65		
Du Jardin báró 163; — báróné	159		
Duknovič János	323		

	Lap		Lap
Fekete János	376	Greguss Ágost	180, 385
Félegyházi Tamás	148	Gulácsy József	225
Fenouillot de Falbaire	467	Gvadányi József Világtörténete ...	491
Fényes György, Csokaji 103—104,	107	Gyarmathi Jánosné 216; — Sá-	
Ferdinánd (I.)	130	muel	16
Ferenczy Gyula 370; — István		Gyöngyössy - család történetéhez	
381; — Zoltán	52, 466	adatok	59—65, 206—230
Festetics-codex 132; — bün-		Gyöngyössy-Horváth-család nemes-	
bánati zsoldtárai	149—157	levele 59—61; — János zálogos-	
»Festum nunc celebre« magyar		levele 61—65; — id. Gyön-	
fordítása	269, 270	gyösy János testámentom-levele	
Fioretti di San Francisci	177	206—208; — Mihály 208, 209,	
Fogarasi Sámuel pótsfalvi lelkész		215, 216, 217, 218; — Mi-	
naplója	466	hályné 216; — Pál 208, 209;	
Földvári József	197	— Péter	215
Fontius, Bartholomaeus	324	Gyöngyösy Abigail 215; — Andr-	
Forgách Ferencz veszprémi püspök		rás 230; — Anna 219; —	
61; — Simon	470	Borbála 218, 219; — Dániel	
Fraknói Vilmos	434, 440	218, 219; — Ferencz 206, 207,	
Fráter Antal 194; — Pál ...	193, 332	208; — Gábor 218, 219, 220,	
Freytag Ádám »Architecturá«-ja ...	159	221, 222, 223, 224, 225; —	
Fried Sámuel	25, 26	György 228, 229, 230; — Ist-	
Fridericus Godefridus Veronensis		ván 206, 207, 208, 218, 219;	
(álnév)	159	— János 207, 208, 219; —	
Friedreich István	466	József 219; — Kata 218, 219;	
Fulbertus Carnotensis	146, 267	— László 207, 208, 218; —	
Füsüs Ilona	118	Mária 218, 220; — Zsuzsánna 218	
Füzesi József	11	Gyöngyössy János leoninus verselő 13, 21	
Gádeczky János	212, 213	Gyöngyösy László dr.	65, 230
Gál András 447; — István	197	Gyulai Ferencz grófné 2, 13, 14,	
Gálszécsi István	141, 401	15, 16, 18, 20, 25; — Karolina	
Garay János	231, 238	grófnő 6, 15, 25; — Lajos gróf 3	
Gazsi György	194	Gyulai István 427; — Pál ...	377, 385
Géber Antal	173	Gyursa István	109
Gejőczy László	207	Hadas Sámuel	105
Geleji Katona »Öreg gradual«-ja		Halabori Dobos Bertalan	401
141, 258, 401, 427, 429		Halász Dezső	361
Gombkötő István 216; — János		Haller Gábor erdélyi kincstartó	
216; — Márton	216, 217	14, 17; — László, »Telemach«	
Gombos László	207	fordítója 14; — Pál	197
Gönczi Csizmadia András	216	Hári Péter szigeti professor	193
Gőnyei Gábor 108; — György		Hegedüs István	326, 444
108; — Péterné	108	Heinrich Gusztáv	124, 307
Gratianus Raynaldus	324	Hirgeist Ferencz	199
Gregorius Magnus	146, 279	Hirholczer Mátvás	41

	Lap		Lap
Hellebrant Árpád ...	128, 256, 384, 496	»Jam lucis orto sydere« m. fordí-	
Helmezy Mihály ...	11, 15, 50	tása ...	272
Herczeg Ferencz »A pogányok« ...	380	Jámbor Mária ...	119
Hermann Antal ...	309	Jákó Margit ...	212
Hervieu Pál ...	492	Janus Pannonius ...	321
Héti Benedek ...	207	Janariki »Asmata« ...	185
Hodosi Sámuel ...	198	Jatridis »Sylloge« ...	186
Hőke József ...	346	Jónás Károly ...	247
Holló Zsigmond ...	228	Jósika János főispán 27; — búcsúzó	
Honfoglalás mondái 123—126, 377—381		ünnepe ...	18, 19
Horger Antal 174, 175, 176, 301, 307		Kálmánsehi Sánta Márton 258, 429	
Horváth Ádám 23; — »Hun-		Kacsándi Teréz 195; — Zsuzsánna 15	
nias«-a 31; — András táma-		»Kádár Kata« ...	175, 176
dásai a nyelvújítás ellen 11;		Kálmán Farkas ...	141
— György 59, 60; — Istvánné		Kanizsai Pálfi János levele a gyula-	
216; — Mihály ...	60	fehérvári professzorokhoz 489—490	
Horváth Cyrill dr. 148, 149, 292, 430		Kanyó László ...	11
Horváth Mária, Pálóczi 225, 226, 227		Kapisztrán János ...	437
Horváth l. <i>Gyöngyössy</i> alatt is.		Kaposy Jánosné ...	228
»Hostis Herodes impie« fordí-		Kapuváry Antal veszprémi kano-	
tása ...	164—265	nok ...	244—247
Hún-avar-magyar kapcsolat ...	125	Kardeván Károly ...	491
Hún-krónika ...	124	Kardos Samu ...	465
Hunfalvy Pál ...	124	Kármán József ...	215
Hunyadi Ferencz ...	122	Károlyi Sándor gr. 470; — Terézia	
Hunyadi János koporsója Gyula-		báróné ...	228
fehérváron ...	20	Kassai István 217; — József 208, 209	
Huss János hymnusa ...	259	Katona Lajos ...	157
Huszár Gál énekeskönyve ...	429	Kávéra szoktatás (1711) ...	162
Huszár Kata ...	210	Kazinczy Eugenia 15, 19; —	
Hymnus-fordítások ...	130—135	Ferencz 29, 30, 33, 47, 48, 49,	
Illésházy István gróf ...	331	50; — erdélyi utazása 1—28;	
Illéssy János ...	375	Diáriuma 193—206, 327—346;	
Illyési József ...	198	Gábor ...	231, 235, 240, 241, 356
»Immense coeli conditor« magyar		Kecskeméti Énekeskönyv ...	141
fordítása ...	280	Kecskeméti Gáspár ...	376
Imre Sándor ...	252	Kelemen Lajos ...	11
Imrefi (Vahot Imre) ...	243	Kemény Farkas grófné 12; —	
Inczedy László »Kemény Simon«		Sámuel gróf ...	14
tragoediája ...	11	Kemény János fejedelem arczképe	
Ipolyi Arnold ...	385	Maros-Ludason ...	13
Iskolai dráma, Sárospataki ...	66—103	Kemény Lajos 368; — Simon 325	
Jablanics Radin ...	294	Kemény Zsigmond br. ...	231, 243
»Jam ter, quaternis trahitur« m.		Kenderessy Mihály 2, 11, 21, 27, 28	
fordítása ...	275	Kerekes Menyhért ...	372

	Lap		Lap
Keszler G. W. Shakespeare-fordító	55, 56, 57	Kulcsár Mihály	216
Keszthelyi-codex	132, 401	Kuthassy János győri püspök	61
Kerényi Frigyes 232, 358; — levele Szemere Miklóshoz	362—363	Kuthy Lajos	231, 232, 356
Kinizsi Pálné, Magyar Benigna	132, 152	Labancz (német nyelvű) vers	468—471
Kirmesser Gergely	368	Laborfalvi Róza	55
Kiss Farkas 41, 43; — Imre 239; János 25, 48, 491; — József	19, 27	Láczai József »Lapsus protoplas- tae« (1788)	66
Kisfaludy Sándor levelei Bezerédj Györgyhöz	471—481	Lanczmar Dániel	369
Kisiri Andrásné	217	Lavedan Henrik	493
Klasszikai és regényes	353	»Lapsus protoplastae« cz. iskola- dráma (1788)	66—103
Kolonics László gróf	331	Lázár Benedek gróf	20
Kolosvári István levele Apaffihoz nyomdai dolgokról	488	Leis-dalok	137
Komáromy György	197	Lévay József	231
Komáromi Csipkés György	482	Licsman József	109
Komjáti János	216	Lintzy József	227
Koncz György	216	Lisznyay Pál	372
Konth Pál	369	Liszthy László	372—375
Kornis Ignác grófné 11; — Mihály gróf	22	Literáti Sámuel	225
Koros Imre piarista rector	11	Lohács János	219
Kósa Ilona	375	Loliée összehasonlító irodalomtör- téneti műve	250—252
Kossuth Lajos 231, 233, 235; — levele Szemere Miklóshoz	364—365	Lónyai Gábor	200
Kotromatics István	293, 294	Lorántfy Zsuzsánna	217, 218
Kotsi István	447, 458, 459	»Lucis creator optime« magyar for- dítása	274, 279
Kovács János	104	Ludolphus Carthausiensis	152
Kozma Gergely	14	Lukcsics József	444
Kölcsey Ferencz	2, 4	Luther Márton énekeskönyve	400;
Kőmives Kelemenné mondájához ujabb adatok	174—192, 293—316	— »Gottesdienst«-je (1523)	139
Kőrösi Gergely 208, 209; — Ilona	208, 209	Magnae deus potentiae« m. fordí- tása	283
Kövér Imre	195	Magyar Benigna	132, 152
Kövy Sándor	234	Majláth György	195
Középkori egyházi irodalom sajtá- ságai	396	Majthényi László	331
Krasznay Antal 220; — Erzsébet	228; — Gáspár	Maklári Andrásné	216
Kriza János »Vadrózsák«	175, 307	Mándi Erzsébet 216; — István	216
Kulcsár-codex	401	Margitai József	108
		Mária officiuma	132
		Máriafi István (Szeitz Leó írói ál- neve)	32
		Máriássy Ede	347
		Maróthi Rezső	481
		Martinovics-féle összeesküvés	50

	Lap		Lap
Mata Imre	193	Oláh biblia 305; — mondák »Kő-	
Matócsi Tamás 216; — Tamásné	217	míves Kelemenné«-ről	301
Mátsár István	381	Oláh Gábor 252, 371; — Miklós	
Mátyás király felett tartott emlék-		esztergomi zsinata	130, 136
beszéd 317—326, 431—444; —		»Olajágat viselő Noe galambja«	159
születése	439	Olajos István	109
Mauks László	228	»O pater sancte« m. fordítása ...	274
Mayláth Miklós	374, 375	Orczy László b. 331; — Lőrincz	
Medgyesi Pál	370	báró 329; — Mária	200
Melczer László	332	Osváth Jánosné	104
Mérai János	216	Ötvös István, Gönczi	216, 217
Mikolai István	454, 455	Ötvös János, Szendi 217; — Mária	217
Misztótfalusi Kis Miklós	488	Ovidius-fordítások	33
»Mittit ad virginem« magyar for-		Paksi Sámuel, szathmári	66
ditása	276, 277	Pálfi János, kanizsai, levele ... 489—490	
Mokcsay Pál	225	Pálházi Göncz Miklós predikátor	
Móricz István	109	levele Vitéz Imréhez	375, 376
Mokos Gyula	490	»Pályám emlékezete« Kazinczytól	9
Molnár Albert I. Szenczi Molnár A.;		Pauler Gyula	123, 377
— Mária	218	Pándora historiája (1773/4)	66
Molnos Dávid	11	Pap Mihály	109
Móré András	109	Pápay István	55
Nádasdy Ferencz gróf	372, 373	Passow Arnold	180, 183
Nagy Benő, Kulini 107; — Gábor		Patai Pál	198
197, 204, 451; — Iván 230;		Patai-gyűjtemény	141, 429
— Pál, Beregszászi 3; — Sámuel	451	Patikárius Pál	367
Nagydobszai énekeskönyv	429	Payzsoss Andor	232
Nagymihályi György	207	Péchy Imre 331, 332, 334, 335;	
Naláczai István báró 2, 11, 17,		— Tamás	177, 401
19, 72		Péczely József	247—248
Napoleon (I.)	337, 338	Peltzer András	212
Nedeczky Imre	201	Perényi József dr. 244, 365; —	
Németh László	197	Péter	141
Neologismus apologiája	11	Péter Deákné	217
Nisnai István 216; — Istvánné	216	Péterfy Jenő	380
Nits Ágoston	212	Pethe Márton, Hetesi —, váradi	
»Nox et tenebrae« kezdetű himnus	396	püspök	61
»Nunc sancte nobis spiritus« ma-		Petőfi	240
gyar fordítása	272	Petrarca »Septem Psalmi poeniten-	
Nyáry Pál	362	tiales«	150—157
Nyelvujítás	11, 12, 49	Petrovay István	228
Nyilasi József	105	Petschilius »Cantor Christianus«-a	257
Obernyik József	197	Petz Gedeon	124
Ocskay László	470	»Phaedra szomorú története« (1772.	
		és 1773)	66

	Lap		Lap
»Plasmator hominis deus« magyar fordítása	284	Rostand	493
Pogány hajóskapitány	193	Rudnay Sándor püspök	11, 20
Pozsgay György	367	Sacramours di Pommiers (Sacra-	
Póli Deborá	218, 219	more de Pomeris)	151
Pósaházi János halála	249	Salamon Ferencz	385
Pracháry József	43	Sánta József	198
Pseudonym I. <i>Álnév.</i>		Sarcey Ferencz	443
Puky László	16	Sarkothea (Test Isten Asszonya) 67	
Püspöki István	217	Sárói Szabó István	111
Püspökök Bécsben VI. Pius pápá-		Sárospataki énekeskönyv	429
nál	30	Sárvári Pál	366, 446
Rabanus Maurus 146, 269, 270,		Sárossy Gyula 231, 235, 363; —	
271, 272		levelei Szemere Miklóshoz 356—359	
Rabutin	159	Sarudy György 192, 316; — Judit 230	
Racsky Ferencz	318, 319, 321	Schil János	108
Ráday-nemű versek	48	Schladebach, Kurt 185, 191, 192,	
Radinovics Pál	294	306, 307	
Radnay Tivadar	235	Schuler János Károly	178
Radul Negru	178	Scot Walter	55
Radvánszky-leányok és Kazinczy 15		Sebestyén Gyula 123—126, 377—381	
Ragályi Béla	354	Seivert János	17
Raguzai emlékbeszéd Mátyás király		Sejben kapitány	18
felett	317—326, 431—444	Semsey András	331
Ragyóczy Zsigmond	210	Sepsi Károly	348
Rákóczy Ferencz (II.) szabadság-		Shakespeare »Sok hűhó semmiért«	
harcza 159; — György (I.) 305;		cz. vigjátékának első magyar	
— György (II.)	218	fordításairól	52—58
Ransanus	325, 437	Siklói éneke	422
»Rector potens, verax deus« m.		Sikos István	491
fordítása	273	Sillák Péterné	216, 217
Regőczy Exner Győző	380	Sinay Sándor	197
Regösök	124	Sipos Pál	2, 19, 27
Reich Anna Susanna és Dayka 35—37		Skender bég (Ivanovics György)	
Relkovics D.	471	313—5	
Repstein János	372, 373	Soderini Péter	322, 323
»Rerum deus tenax vigor« m. for-		»Sok hűhó semmiért« első magyar	
dítása	273	fordításairól	52—58
Révay Miklós levele Kapuváry Antal		Somogyi András, Hollósi ... 104, 105	
veszprémi kanonokhoz	244—247	Soós György 489; — István 489;	
Révész Imre 277; — Kálmán 217, 218		— János	489
Rhédei Julia grófné 159; — Lajos		Sóti János ref. pap	311
193, 331; — Lajosné, Kacsáncsi		Staël Mme	355
Teréz 15, 195, 197; — László 453		Statelič Jakab	323
Riedl Frigyes	124, 380	Stipanus-féle ének	427
		Subič Gergely	293

	Lap		Lap
Sylvester 402; — Grammaticá-ja 177, 197, 199, 205,	335	Szentmarjai Ferencz	50
Szabó Ambrus 367; — András bölcselettudós 2, 14; — György 216; — Jakab 216; — János kolozsvári plébános 11; — Ko- lozsvári 216; — Károly 385; — Sámuel 21, 158, 179, 180, 307, 308	308	Széppataki Johanna	53
Szakács András 216; — János 216; — Zsuzsánna	216	Szerentsy Tamás	227
Szakál Lajos	356	Szikszai György 447; — József	458
Szalonthay György	62—65	Szilágyi Ferencz 11; — Gábor 122, 448—464; — Mihály 439; — Sándor	231, 347, 385
Szántó János	193	Szily István	210
Szarvas Gábor	385	Szilvásujfalvi Imre	258, 429
Szász Béla 467; Károly	385—387	Szinnyei József	491
Szathmáry György veszprémi püs- pök	324	Szlávy János	193
Százady Ferencz	368, 369, 370	Szokolai József	458
Szebeni Imre	367	Sztankovachky Gáspár zágrábi püspök	61
Széchenyi György gróf levele Eber- gényihez 468; — István gróf	231	Sztárai zsolttárai	422
Széchenyi-kör Eperjesen	212	Tabajdi Lidia	111
Széchy Károly	491	Taine levelezése	382
Szegedi Gergely	422	Takács József	11, 13, 27
Szegedi Ignác 471; — Róza	471	Tállay János 217, 218; — Jánosné	216
Szeitz Leo szervita atya ... 29, 31, 32	216	Talvj »Skadar építése«	301, 302
Székely Boldizsár	216	Taplóczai Péter György	208
Székely György 252; — István 142, 146, 401, 402; — Sándor, Aranyosrákosi	11	Tarczai Lászlóné	211
Székely balladák	307—311	Tarnova	186
Székelyek nyelvjárása	176	Tartler János	12, 17
Szemere Bertalan 356; — Miklós levelezése 231—244, 346—365; — Pál	2, 4, 49	Tatay Jánosné	105
Szendi János	376	Taxis Ferdinánd	471
Szenczi Molnár Albert »Gramma- ticá«-ja 177; — utolsó évei tör- ténetéhez	370	Telegdi Miklós	130, 136
Szenczi zsinat	375	Teleki József gróf 11, 193; — Sámuel gr. 14, 446; — Sándor gróf	159, 465
Szent-Imrey Dávid 221—223; — Gáspár 225; — Zabó Gáspárné 211, 213	211, 213	»Telluris ingens conditor« magyar fordítása	281
Szentiványi Ferencz	331	Téri József	252, 382, 494
Szentléleki Gyula	242	Thallóczy Lajos	317
		Theodulphus	391
		Thierry Amadé	124
		Thorday Gáspár 214, 220, 224, lásd <i>Tordai</i> alatt is.	14
		Tholdalagi Zsigmond gróf	14
		Thuránszky István 223, 224; — József 220, 221, 224; — Károly 221—223, 224	367
		Tinódi Sebestyén életéhez 366— 368; — Tinódiné	386
		Tisza Kálmán	386

Lap	Lap
Toldy Ferencz 124, 126, 130, 140, 231, 241, 349, 458, 460, 489	Verbunkos verszet 112
Tommaseo, Conti Popolari 180, 181, 182, 184, 185, 187, 301	»Verbum supernum prodiens« ma- gyar fordítása 259
Tompa Mihály 231, 232, 347, 349, 350, 355	Vere-segyházi Szentyel Mihály levele Apaffyhoz 371, 372
Tordai Benedek 422; — Gáspár l <i>Thordai</i> alatt is.	Vergilius hatása Csokonaira 381
»Tosányi vár építése« 294—298	Vesselényi Zsuzsánna 467, lásd <i>Wesselényi</i> alatt is.
Tóth Endre 361; — Lőrincz 231, 348	Vikár Béla 307, 308
Tőkés Mihály 23	»Victimae paschali« m. fordítása 278
Török István 158; — József gróf 204; — Lajos gróf 39	Virág Benedek 48
Trefort Ágoston 231, 243	Vitéz Imre, Ivánkai — 33
Turóczy krónikája 319, 325, 437	»Vita sanctorum, decus angelorum« magyar fordítása 268, 269
Udvarhelyi György 216; 217; — István 216	Vitkóczy professzor 196, 198
Udvari István 108	Vogüe »Sous l'horizon« cz. műve 382
Ujhelyi Mihály 458	Volf György 131, 140, 141, 149, 258, 385, 401, 402, 422, 427
Ujlaki Bálint 177, 401; — Mihályné 218	Voltaire hatása Csokonaira 381
Ürményi József 241	Vörösmarty Mihály 231, 232, 243, 349, 358, 380, 381; — levele Szemere Miklóshoz 363—364
Vachot Cornélia 234; — Sándor 231, 232, 235, 243, 346, 349, 356, 358	Wass György 16; — Sámuel grófné 10, lásd <i>Vass</i> alatt is.
Váczy János 28	Wertner Mór 313, 314
Vahot Imre 231, 243	Wesselényi Farkas 23; — Miklós báró 327; — Kazinczy megláto- gatja 2, 3, 4
Vajdakamarási oklevelek 158	Wesselényi Miklós báróné klas- tromi feljegyzései 464—466; — Zsuzsánna 467, lásd <i>Vesse- lényi</i> alatt is.
Wallentinyi Sámuel 212	Wipo husvétii prózája 278
Vályi András 245; — Tamás 240	Zamany István 320; — Péter ... 323
Vályi Nagy Ferencz 11	Zampelios »Asmata« 180; — Ionika 180, 182, 301
Vámbéry Ármin 124	Zichy Antal 385
Varga Ferencz 193	Zilahy András 162; — János 458, 460
Várhelyi oláh monda 311	Zoltai Lajos 111
Vásárhelyi András cantilenaja 135	Zoltsák János 29
Vass István 466. lásd <i>Wass</i> alatt is.	Zsarnay Lajos 351
Vay Ádám 163, 469; — József 14, 331; — Miklós báró 14, 198, 200	Zsibói látogatása Kazinczynak ... 2, 3
Végh András 105	Zsöldos Jakab 454, 455
Vékei-fele ének 427	
Venantius Fortunatus 291	
»Veni redemptor gentium« fordítása 262	
»Veni creator spiritus« magyar for- dítása 271	

KAZINCZY FERENCZ ERDÉLYI UTAZÁSA.

Kazinczy Ferencz erdélyi utazása emberi és írói jellemére egyaránt fontos hatással volt. Mint *magyar* író s a *nemzeti törekvések buzgó apostola*, soha sem érezte jobban, mint ez utazásában: mily veszedelmes az jövőnkre nézve, hogy egy nemzetnek két hazája van, s egyik a másikat nem eléggé ismeri, sőt egyik a másikban csak a hibákat látja s nem egyszersmind az erényt vagy kiválóságot is. Ő, jóllehet inkább csak barátainak a leveleiből ismerte Erdélyt: de veleszületett felfogásával (mely mindenben a jó oldalakat kereste) észrevette, miben kell tanulnia a Királyhágón inneni magyarnak az erdélyitől. Épen a nemzetiséghez való szívós ragaszkodás volt előtte is az a kútforrás, a melyből az erdélyi magyar legtöbb erénye sarjadzott. Feltűntek előtte a hibák is, de azokon nem ütközött meg, mert a magyarnak »egy nevezetes és némely tekintetben nálunknál boldogabb fele« a nemzeti műveltségnek oly tényezőit fejlesztette ki az utóbbi időben, a melyek az egész nemzeti életnek alapjaivá lehetnek.

Ez a gondolat vezérelte őt Erdélybe. A kiket az erdélyiek közül szeretett: családi tűzhelyöknél óhajtá megismerni s az együtt-lét örömeivel enyhíteni aggódó s a nyelvújító harctól izgalmas napjait. Színről-színre akarta látni nemzetünk másik hazáját, hol a magyarság ősi erejében, nyelvében és szokásaiban élt s a művelődés folyama — úgy tetszett előtte — gyorsabb léptekkel haladt. A baráti szeretet melege vonzotta, s a tapasztalat és tanulmány célja ösztönözte. Nemcsak azokkal kívánt találkozni, a kiknek barátságával dicsekedhetett, hanem azokkal is, a kiket a hír nagy és jó embereknek rajzolt előtte; nemcsak a szép tájak látásában akart műélvezetet szerezni, hanem a műgyűjtemények szemléletében is. Nemcsak szívének óhajtott újabb táplálékot adni, hanem értelmének s izgató törekvéseinek is. A nyelvújító harcznak addigi folyamataráról, jövőndő esélyeiről és az egész közéletre teendő hatásáról személyesen kívánt eszméket cserélni azokkal, a kik régóta

figyelemmel kísérték küzdelmét, s a kik egyben-másban segíteni igyekeztek őt akár elveinek terjesztésével, akár adatok gyűjtésével, s a kik ő benne látták az akkori Magyarország első íróját s műveltségének vezérét.

I.

Kazinczy fogékony lelkének egész erejével készült az erdélyi útra, a hol — mint hitte — »isteneknek való napokat« fog élni, s a hol hazafi szívének is áldozhat a dicső nagyok ereklyéinek látásakor. Sokszor megvillant előtte az utazás terve; de részint anyagi gondjai, részint írói elfoglaltsága egyre késleltették terve valóztatását. Pedig midőn 1805 őszén először látta Zsibót és személyesen mondott köszönetet az id. Wesselényi Miklós bárónak a Marmontel fordítása kiadására küldött ötszáz frtért: legott elhatározta, hogy a mint alkalma lesz, újra meglátogatja Erdélyt és huzamosabb időt tölt azon a földön, a melyhez a szeretetnek oly erős kapcsolai fűzték. Mégis tíz év mult el, hogy rég ápolott tervén a siker kecsegtető reményével munkálhatott.

Az ifjú Wesselényi Miklós bárónak 1814-iki látogatása volt e reménynek első sugara. Az ifjúság disze (princeps juventutis) — a mint Kazinczy Wesselényit nevezte — oly rendkívüli módon fölkel-tette a széphalmi vezér figyelmét, hogy inntól fogva az erdélyi út terve mind határozottabb alakot öltött. Kazinczy viszonzni óhajta az ifjú báró látogatását. Fiatalkori eszményképének, Gyulay Ferencz grófnének és gyermekeinek, a kik Kazinczyt apjuknak fogadták, szintén régóta ígérte már, hogy meglátogatja őket. E mellett Cserey Farkasnak, e könnyen hevülő főúrnak, a ki Kazinczy magasztalásában kifogyhatatlan volt, újra látása; Cserey Miklósnak, Erdély akkori legnagyobb szónokának, a ki politikai eszméit oly valódi államtérfiúi okossággal fejtegette leveleiben, megismerése szintén egyik fő czélja volt. Íróbarátjait, Döbrentei Gábort, Sipos Pált, a bölcsélet-tudós Szabó Andrást, Bölöni Farkas Sándort, Naláczy István bárót, Kenderessy Mihályt, Buczy Emilt stb. viszontlátni, vagy a kiket még nem látott, megismerni s mindnyájával élőszóval közleni a nyelvújításra vonatkozó eszméit, annál inkább vágyott, minél jobban szaporodtak irodalmi ellenségei a Dunán túl, Debreczenben, Pesten, sőt Erdélyben is. Szerette volna magával vinni Szemere Pált, sőt Kölcsey Ferenczet is, a kik elveinek legbátrabb harcosai voltak.

Alig hogy megérkezett Bécsből Kazinczy az 1815. év júniusa elején, ismét egy nagyobb út terveit kezdte szövögetni, noha bécsi útja mintezer kétezer forintjába került. Szerette volna születésének ötvenhetedik fordulóját Zsibón és Krasznán tölteni; de anyagi állapota kevés biztatót ígérhetett erre nézve. Mind e mellett a Szemere készséges csatlakozása egy ideig újabb ösztönül szolgált az erdélyi útra. Azonban kétségei támadtak: vajjon nem árt-e egészségének az őszi utazás? és vajjon alkalmas idő lehet-e ősszel egész körutat tenni Erdélyben, a hol az októberi nedves éghajlat

rendesen jobban megviseli az embert, mint a nagy Magyarországon? Mert pusztán Krasznán Cserey Farkasnál, Zsibón Wesselényi Miklósnál, Tihón Cserey Miklósnál és Oláh-Andrásfalván vagy Kolozsvárott a Gyulay-családnál tölteni néhány napot bármily kedves is lett volna szívének: egész célját távolról sem érthette volna el. Igaz, hogy Wesselényi, Döbrentei, Sipos és más jó barátai biztosították a szives fogadásról; Döbrentei azt ígérte, hogy tanítványával, Gyulay Lajos gróffal és Wesselényivel minden bizonynyal ölelésére sietnek: kétségei mind inkább erősödtek. Házi gondoljai és írói elfoglaltsága mind inkább meggyőzték, hogy az őszi erdélyi útnak ez évben el kell maradnia. Beregszászi Nagy Pálnak akart előbb felelni s az egész neologismusnak védelmét megírni, hogy szabad lélekkel indulhasson útjára, s teendői ne rontsák az együtt töltendő napok örömeit. Belátta tehát, hogy a »szándék nem érhet teljesezésre«. Házi gondoljain kívül a sátoralja-újhelyi egyház ügyei is akadályozták és »szép álmai álmok maradának«. »Nem mehettem — írja Döbrenteinek 1815. nov. 7-ikén — és jól esett, hogy nem mentem. Ilyen időben annak, ki az elhűlésért már kétszer lakola két esztendő alatt, nem jó kinn járni.«¹ Neje még akkor is egyre ösztönözte, midőn világosan látta, hogy férjének lehetetlen útra kelnie. De vajjon a jövő tavasszal nem lehetne-e a szép álmokat valóra váltani?

Az erdélyi jó barátok őszintén sajnálkoztak Kazinczy tervének meghiúsultán. »Ó, miért nem teljesezhetett Krasznán találkozásunk! — sóhajt fel Döbrentei. — Az kimondhatatlan örömmű egybejövetel lett volna.«² Cserey Farkas annál inkább fájalta Kazinczy elmaradását, mert Szemerével is megismerkedhetett volna, mit régen óhajtott.³ Wesselényi is kész lett volna kolozsvári tanulását félbe szakasztani, csak atyai barátját fogadhatta volna Zsibón.⁴

Lassankint azonban mind Kazinczy, mind erdélyi barátai belenyugodtak az utazás elhalasztásába, s valamennyien az 1816. év tavaszától várták a szándék teljesülését. Husvét vagy pünkösöd ünnepe látszott a legalkalmasabbnak, mert Gyulay Lajos és Wesselényi akkor legkönnyebben szakíthatnak időt, hogy Kazinczy társaságában töltsenek néhány napot. Döbrentei Cserey Farkast is föl-kérte, hogy csak hívja Kazinczyt pünkösdre Erdélybe, a mit Cserey Farkas »forró szivbűl« meg is tett, mert úgy vélte, nagy örömet fog nekik szerezni ez utazás. »Bizonyos légy benne, — írja Cserey Farkas — hogy mindent el fogunk követni, a mi czélodra hasznos lészen.«⁵

Kazinczyban mind jobban megérlelődött az erdélyi utazás eszméje. Fölkérte hát Cserey Farkast, készítsen uti tervet számára:

¹ Kazinczy F. Levelezése, XIII. köt. 268. lap.

² 1815 nov. 10-ikén írt levelében. U. o. 286 l.

³ 1815 nov. 20-ikán kelt levelében. U. o. 294. l.

⁴ Döbrentei G. 1815 decz. 10-iki levelében. II. o. 316. l.

⁵ 1816 febr. 4-iki lev. U. o. 465. l.

kiket kell meglátogatnia, a természetnek és mesterségnek milyen szépségeit kell megcsupaszítania s jó barátaival mikor és hol kell találkoznia. Cserey közölte Döbrenteivel Kazinczy kérelmét s őt bízta meg az utiterv elkészítésével. Ő maga korán sem számított arra, hogy Kazinczy Erdélyben valóságos tanulmányutat kíván tenni; azt hitte, csak jó barátait akarja meglátni, tisztelőit megismerni s néhány napi mulatás után visszatér Széphalomra. Annál lelkesebben felkarolta Döbrenteit az egész tervet. »Örömmel vagyunk eltelve, — írja — hogy a jövő pünkösdre Zsibóra jössz. Kazinczym! repesek örömben, azok boldog napok lesznek. Hozd, nagyon kérlek, Szemerét s Kölcseyt.«⁶

Az 1816. év első négy hónapja folytonos tervezgetéssel telt el. Döbrentei február végén már nagyjából megállapította Kazinczy utazásának tervét; de azt nem remélte, hogy mind ő és tanítványa, mind Wesselényi folyvást kísérelhessék útjában. Ha Kazinczy júliust szándékozik Erdélyben tölteni, akkor Döbrentei és tanítványa mindig vele lehetnének, Wesselényi azonban akadályozva lenne; ha pedig szeptemberre maradna el az utazás: Wesselényi találkozhatnék ugyan Kazinczyval, Döbrentei és tanítványa pedig Nagy-Enyedre elébe mennének, de huzamosabb időt akkor mégis bajosan tölthetnének együtt. Egyébiránt már most kijelöli az útirányt: Krasznáról Zsibóra és Kolozsvárra menne Kazinczy; innen Tordára, Toroczkó-Szent-Györgyre, Nagy-Enyedre, Maros-Ujvárra és Maros-Vásárhelyre, honnan Oláh-Andrásfalvára térne pihenőre; azután folytatná útját Segesvár, Háromszék, Brassó, Fogaras, Nagy-Szeben, Szász-Sebes, Gyulafehérvár, Szászváros és Tordas felé, a hol Sipos Pál fogadná; onnan Bábólára, Dédácsra, Hátszeg vidékére s Dévára térne s innen Körös-Bányának tartana. Előre figyelmezteti Döbrenteit Kazinczyt, hogy a maga lovain kell az utat megtennie, mert Erdélyben előfogatra nem számíthat.⁷

Kazinczy szándéka eltökélt volt már ekkor, csak az időre nézve nem tudott megállapodni. »Nyugtalanul várom az időt, kedves barátom, — írja Wesselényi Miklós bárónak — melyben Zsibón megjelenhessek. Meg foglak látni bizonyosan s viszem az én lelkem kedvesét is, a kis Zsenit... Tőled tovább megyek, meglátni Gyulayné, Lolottot (leányát) és Sipost. Zseni kitűri az utat s nyer az utazás alatt, mert lát, hall s tanulását félbe nem szakasztja... Nekem kedves léssen, ha velem jó; kedves az is, hogy ő meglátja azokat, a kiket atyja szeret, és a kik atyját szeretik.«⁸

Hogy Cserey Farkas a Kazinczy uti tervére vonatkozólag hallgatással mellőzte barátja kérelmét: annak okát elmondja ő maga egyik levelében,⁹ a mely érdekes világot vet írója jellemére.

⁶ 1816 jan. 7-iki lev. U. o. 396. l.

⁷ 1816 febr. 28-iki lev. U. o. 463. l.

⁸ 1816 febr. 21. lev. U. o. 505. l.

⁹ 1816. márcz. 11. kelt lev. Kazinczy F. Lev. XIV. köt. 39. l.

Kielégítetlen becsvágytól gyötörve, a közélet súlyedtségén elkeseredve, sötét színben látott mindent hazájában. Bánffy György gr. kormányzati rendszerének nagy ellensége lévén: elégedetlensége szinte nem ismert határt. Fájt neki, hogy némi áldozó készsége, a melylyel az erdélyi fűvészetet fejleszteni törekedett, kevés elismerésre talált s inkább különcnek, mint áldozatra kész hazafinak tartották. Nagy birtokai mellett is zárkózott életet élt s a főúri körök társaságától visszahúzódott. Ha Kolozsvárra ment is, kerülte az előkelő házakat, hol »a fény alatt álnok alacsonyosság lappang« s örömeztőbb volt Döbrentei körében, vagy »egy szegény kálvinista papnál«. Romlott szívű embereknek tartotta az erdélyieket s óhajtá, bár soha se ismerte volna meg őket. Annál kevésbé kívánta, hogy Kazinczyt velük megismertesse. »Maglehet, — írja — hogy hibázok ítéletemben; de mégis csak a mellett maradok, hogy a mostan élő erdélyiek közül igen keveseket ismerek, a kik egy emberséges ember és nevezetesen egy Kazinczynak ismeretségire érdemesek volnának; én ezt e képen oly állhatatosan hiszem, hogy hamarabb lehetne belőlem unitáriust csinálni, mint ezen hiedelmentől eltántoritani.« Inti is barátját, hogy vigyázzon a velük való érintkezésben, mert a síma külső alatt »átkozott rossz daemon« lappang. Nem az emberek, hanem a bányák s a természet egyéb ajándékai érdemlik meg csak, hogy idegen is megismerje Erdélyt. Így vélekedett Cserey Farkas, a mi kevés biztatót ígérhetett Kazinczynak.

De a széphalmi vezért mindez el nem tántorította föltett szándékától. Ismerte barátját s tudta, hogy a sértett becsvágy festeti vele oly sötétre az erdélyi közállapotok képét. S másfelől sokkal jobban beleélte már magát a gondolatba, hogy ifjúkori eszményképét, Gyulay Ferencz grófnét s barátait saját tűzhelyök-nél meglátogassa, semhogy Cserey Farkas lesújtó véleménye visszatarthatta volna. Különben is Döbrentei, Wesselényi és Cserey Miklós igyekeztek ellensúlyozni Cserey Farkas felfogását s kivált Döbrentei részletes uti tervet készített,¹⁰ a mely szerint nemcsak Kazinczy, hanem ő és tanítványa, sőt Mikó István gr. is vele mennének, Wesselényi pedig csak akkor, ha az utazás szeptemberre marad. S mivel Döbrentei tudta, hogy Kazinczy fáradt lovain a hosszú utat meg nem teheti, arról is gondoskodott, hogy a Gyulay grófné lovai is rendelkezésükre álljanak, azokkal mennének a székely és szász földre s visszakerülnének Hunyad vármegyébe, Dédacsra, a honnan Kazinczy elrándúlhatna sógorához, D'Ellevaux Jánoshoz is, Krassó-Szörény vármegyébe. Cserey Miklós szintén ígérkezett utitársának s biztatta, hogy a »régiségnek szép nyomait« fogja ott találni.¹¹

Kazinczy is azt óhajtá, hogy jó barátaival együtt kelhessen körútra Erdélyben. Döbrentei és Cserey tudnák őt leghelyesebben

¹⁰ 1816 márcz. 13-iki lev. U. o. 42—44. l.

¹¹ 1816 márcz. 18-iki lev. U. o. 55. l.

kalaúzolni; de mikép lehet oly tervet készíteni, hogy mind egyszerre érkezzenek őt kíséрни, — ez volt a legnehezebb kérdés, a melynek sikeres megoldása éjjel-nappal foglalkoztatta mind Kazinczyt, mind Döbrenteit. »Barátom, — írja Döbrenteinek — éljük ki egyszer magunkat; ki tudja: fog-e ez többször megtörténetni?»¹² Pünkösdre bajosan lehet Zsibón, mint remélte; de júliusban bizonyosan ott lesz. Ezt márczius 17-ikén írja Kazinczy s már 26-ikán ismét azt hiszi, hogy pünkösdot mégis csak Zsibón tölti. Feleségével többször tanácskozott ez útról. Ő úgy tervezte, hogy Eugenia leányát is magával viszi; Gyulay Karolina grófnő is erre kérte; míg ellenben Wesselényi attól félt, hogy egy tíz éves gyermekkel sok baj lehet oly hosszú úton. Kazinczyné vonakodott Eugeniát a fáradtságos útra ereszteni, s úgy látszott, meg is győzi férjét a maga véleménye helyességéről. Márcz. 17-iki levelében azt írja Döbrenteinek, hogy Eugenia nem megy vele, le kellett mondania ezen örömről anyjának okai miatt; de már a márcz. 26-iki levelében ezt írja Gyulay Karolina grófnőnek: »Zseni nélkül nem megyek; minthogy anyja s ifjabb testvérei nem jöhetnek, jöjön ez velem.« Naiv öröme már előre elragadja: »Lolott, Nagysád és ő (t. i. leánykája) együtt! Ő majd a Nagysád karjai közt! a Nagysád ölében... Eletemnek az lesz egyik legszebb pillantása.«

A mire barátai legtöbb gondot fordítanak, hogy a különböző sóbányákat megnézzék vele: azzal Kazinczy keveset törődik. Én — úgy mond — »embereket és szép helyeket akarok inkább látni s szép formákat, elevenen és festve, azaz vásznon festve, nem arczon festve«.¹³ Épen ezért nem tudott neki uti tervet csinálni Cserey Farkas, a ki csak a természet ritkaságait szerette volna megláttatni vele; holott Kazinczyt inkább a barátaival s Erdély más nevezetes embereivel töltendő órák örömei lelkesítették. De mikor aztán Cserey Farkas megismerte a Döbrentei készítette uti tervet: ő is arra kérte Kazinczyt, hogy júliust töltse Erdélyben.

Hogy Kazinczy nem szeptemberre határozta erdélyi útját: arra leginkább Döbrentei beszélte rá. Sokáig próbálgatta a két ifjúnak, Gyulay Lajosnak és Wesselényi Miklósnak az érdekeit összeegyeztetni, de nem sikerült. Júliusban Wesselényinek a gazdaság körül kell tartózkodnia; szeptemberben pedig Gyulay Lajos nem lehetne Kazinczy társaságában. De Gyulay Ferencz grófné is a júliusi utazás mellett volt, mert így »kétszer örvendhetne« Kazinczynak: Andrásfalván is, Dédácson is. Ekkor érnének rá lovai is, hogy a kis társaságot a székely és szász földre vigyék. »Egy szekérben — írja Döbrentei — hárman jól elférünk, ámbár Döbrentei valamivel vastagabbacska az ő kedves barátjainál, Kazinczynál s Gyulay Lajosnál.« De a másik ok, a miért Döbrentei a júliusi utazást óhajtá, barátja iránti gondoskodása és

¹² 1816 márcz. 17-iki lev. U. o. 47. l.

¹³ 1816 márcz. 26-iki lev. U. o. 69—71. l.

aggodalma. Hiszen épen a mult év őszén panaszkodott neki Kazinczy, hogy az őszi nedves idő hamar megérthatna egészségének: tehát ez a körülmény egymagában is elég ok, hogy Kazinczy a nyári hónapokban tegye meg a régóta tervezett utat.¹⁴ Egyébiránt az özvegy Wesselényi báróné is kijelentette, hogy szívesen beleegyez abba, hogy fia legalább Nagy-Enyedig vagy Maros-Vásárhelyig kísérhesse Kazinczyt juliusban, s így ez az akadály is elhárítottnak látszott.

Ápril 10-ikén küldi Döbrentei a végleges uti tervet Kazinczy-nak, a ki abba most már bele is nyugszik. Érkezzék Kazinczy június 20-ika körül Zsibóra, hol Wesselényi fogadja. Onnan elkiséri Kolozsvárra, hol Döbrentei és Gyulay társaságában mulathat, míg kedve tartja. Kolozsvárról négyen indulnak Nagy-Enyed vagy Maros-Vásárhely felé, honnan Wesselényi megváltik ugyan a társaságtól, de Döbrentei és Gyulay tovább is vele maradnak s kísérik Andrásfalváig. Itt megpihennek s Kazinczy lovait is itt hagyják és Erdély délkeleti határát tekintik meg; Döbrentei és az ifjú Gyulay gr. mindenütt kíséreni fogják egészen Magyarország határáig. Barátságuk nem engedi — úgy mond Döbrentei — hogy Kazinczyt magára hagyják idegen földön, s ezért köti szívére a terv elfogadását. »Kérünk mindhárman — írja Döbrentei — tedd e barátságot s jöjj e szerint. Így mindenikünk él veled s te mindenikünkkel. Carlosz (t. i. Wesselényi) ezzel lemond a szeptemberi várásról s egészen megegyezik, megnyugszik, ha az út e szerint lesz téve. Barátunk, híven szeretett barátunk, nyujts nekünk örömet, jöjj e planum szerint. Mert mi téged egyedül nem bocsáthatunk idegen utakon, helyeken járkálnod angyalkáddal. Mondom, mind meg vagyunk ebben egyezve; Carlosz elődbe megyen, kísér, mi veled megyünk. Hova kell e nyárra több öröm? Kazinczynek, így jöjj . . . Szívemnek barátja, ne írj semmit ellenére planumunknak, jöjj, mikorra hívunk . . . Erzéseim mélyével instállak, jöjj így, hogy sokáig veled lehessenek, s töltsd be vágyását a te éretted lángolt s lángoló ifjúnak.«¹⁵

Még mielőtt a végleges tervet megkapta Kazinczy s a maga elhatározását megállapíthatta és közölhette volna Döbrenteivel: az irigy sors újabb akadályokat gördített útjába és szinte próbára tette naiv lelkesülését s férfias elszántságát. Szerencsétlenségek érték, s teljes lelki egyensúlyára szükség volt, hogy szándéka hajótörést ne szenvedjen. Márczius 29-ikén kigyúlt konyhája, melyet az előbbi év őszén építettett, hat ölnyire lakóházától. Már-már az a veszedelem fenyegette, hogy lakóháza is lángba borúl, mert a szél épen arra vitte a szikrákat. De a szél hamarosan irányt változtatott s istállója felé vitte a lángot. Rettegése megújult, s jóságaiért kellett aggódnia. Szerencsére itt nem érte kár, s csak

¹⁴ 1816 ápr. 8-iki lev. U. o. 110—111. l.

¹⁵ 1816 ápr. 10-iki. lev. U. o. 116—118. l.

a konyha födele lett az áldozat. Látván a kisebb szerencsétlenséget, némi megnyugvással fogadta a túrhető kárt, — »mint a kit kerékbe akartak törni s csak fejét veszik«.

Még azt sem tudta, mikép s miből építtesse újra leégett konyháját, midőn két hét múlva, ápr. 16-ikán megkapta a jogügyi igazgató felszólítását, hogy fogsága tartásdíja fejében 496 frtot fizessen az állam kincstárába, mivel a kiszabadulása után fizetett 1068 frt »hibás calculuson épült«. Isten, ember tudta, hogy ő, a mikor csak meg volt engedve, mindig a magáéból élt, s épen fogsága fölötté sokat fölemészített családi vagyonából; s íme már másod izben zaklatja a kir. fiscus épen akkor, midőn oly régóta s oly szeretettel ápolta tervét akarja valósítani.

Ide járult a maga és feleségének betegeskedése. Az aranyér régóta kínozta; szédülés fogta el gyakran, s a téli hónapokban hetekig őrizte szobáját. Fáradtnak érezte magát, s voltak órái, midőn még az ő nagy lelki fogékonyága is érzéketlen maradt mind irodalmi czéljai, mind családi ügyei iránt. Azonban a csapásokban megedzett lelke kiemelkedett a szenvedésekből, rugékony-ságát visszanyerte, s a jövő iránti reménye újra kecsegtető színben csillogott előtte. Törhetetlen bizodalommal ápolta utazása tervét, legyőzött minden akadályt, s a sóvárgott élvezet sejtelme megaranyozta aggodalmas napjait.

A Döbrentei tervét örömmel fogadta; nemcsak azért, mert leginkább látni óhajtott barátai készítették azt, hanem mivel saját dolgaival is legjobban megegyezett. Junius 10-ikét, Széphalomra költözésének tizedik évfordulóját még családja körében kívánja tölteni s másnap indul Zsibó, illetőleg Kraszna felé. A várva-várt öröm poharát fenéki akarja üríteni s megkéri Cserey Farkast, hogy ne ő vele menjen Zsibóra, hanem csak utána három-négy nappal, hogy »zsibói örömei meg nem osztottak legyenek«. »Örökkévalóság-nak való napokat fogunk élni, édes barátom, s kipótoljuk, a mit a sors nekünk eddig irigylett«, — írja Döbrenteinek 1816 ápr. 21-ikéről.¹⁶

Mennyi ideig marad Erdélyben, még nem tudja. Eleinte úgy tervezi, hogy egy hónap múlva visszatér s legfőlebb julius végén ismét Széphalmon lesz, korán sem számítva arra, hogy teljes három hónapig lesz kénytelen családjától távolmaradni. S csak az utazás alatt győződik meg, hogy a kiszabott idő fölötté kevés.

Döbrentei s a két ifjú legjobban örült, hogy Kazinczy az ő tervük szerint indul Erdélybe. Cserey Farkas azonban betegsége miatt nem ígérheti, hogy kíséreni fogja útjában; Cserey Miklóst pedig hivatalos elfoglaltsága akadályozza. Annál melegebb szívvél várják Döbrentei s tanítványa és Wesselényi. »Hozzanak az egek, lelkem barátom, kicsiny angyaloddal együtt«, — írja hozzá Döbrentei a találkozás előtti utolsó levelében.¹⁷

¹⁶ U. o. 141—142. l.

¹⁷ 1816 máj. 20. U. o. 208. l.

Mielőtt Kazinczy megindul: pár sorral mindazon barátait értesíti, a kikkel legelőbb kíván találkozni. Döbrenteitől azt várja, hogy minden látni valóról pontos jegyzéket készít, hogy idejét mennél hasznosabban tölthesse. Junius 22-ikén Zsibón szándékozik lenni, a hónap végén pedig Kolozsvárott. De — úgy mond — az Izrael népe nem kerengett úgy, mint ő, nemcsak a nagy áradások miatt, hanem azért is, mivel dolgai úgy parancsolják. Tudja, hogy az utazás most nagy áldozatába kerül, de barátait és tisztelőit meglátni sokkal inkább óhajtja, semhogy az áldozattól visszariadna. Magával viszi készülő munkájának, a *Pályám emlékezetének* kész íveit, a Kölcsey segítségével lemásolt Hymnariont, t. i. a Pápay Pál fordítását, az irodalmi csatározások főbb adatait, a melyeket mindazokkal megismertet, a kik a nyelvújító harcz iránt érdeklődnek. Ezenfölül néhány arczképet visz Erdélybe, egyik ifjúkori ideáljáét, a Radvánszky Terézét s Dessewffy Józsefét; amazt Gyulay Ferencz grófnénak, emezt Döbrenteinek.

Így indul el Kazinczy 1816 június 11-ikén délelőtt Eugeniával s szobaleányával, kocsisával s inasával négylovas födeles kocsiján.

II.

Krasznáig a következő irányban haladt Kazinczy: Széphalomról Tokajnak s Nagyfalunak tartott, onnan keletre Nyiregyháza, majd kissé északnak Anarcs felé, a hol a Czóbel uraknál kellemes napot töltött. Anarcsról Petneházára tért, hogy ottani jószágát megtekinthesse és személyesen győződjék meg, mily kárt tettek a vetésekben a januári kegyetlen idők. Petneházától délkeletre Mada és Mária-Poocs, Levelek s nyugatra Debreczen felé ment s onnan szülőföldjére, Ér-Semlyénre, a hol gyermekemlékei s az öreg Bossányi Ferencz tiszteletes alakja újultak meg képzeletében.¹ Innen Széplak felé fordult, de az éjjeli záporoktól megromlott út miatt a vámoslázi fogadóban volt kénytelen megpihenni s lovait kifogatni. Folytatta útját Ip község felé, a hová estére jutott el, midőn »lovai összedölengezének a sárban«. Másnap, jun. 25-ikén, »alkalmatlan, de kies tájakon« vezetett útja Krasznáig, a hol »Flóra bujálkodék gazdagságaiban«.

Cserey Farkast, a ki épen lábbadozott ínhidegéből s most meg szembajban szenvedt, ebédnél találta. »Boldog percze az életnek, — írja az *Erdélyi Levelekben*² — melyben két barát annyi esztendő után ismét egymásnak karjaikba eshetnek.« Harmadfél napot töltött itt Kazinczy, részint Cserey Farkasné társaságában, mert férjét az orvos eltiltotta a fönlételtől, részint önmagára hagyatva s így annál mohóbban élvezve a különböző műgyűjte-

¹ 1816 jun. 20-ikán Rummy K. Gy.-höz írt lev. U. o. 235. l.

² Nemzeti Könyvtár, szerk. Abafi L. XII. köt. 56. l.

ményeket, a melyek akár mint ereklyék, akár mint műreemek fogékony lelkét gyönyörrel tölthették el. Különösen megragadta figyelmét Nagy Frigyes mellszobra és szelenczéje, a melyben a porosz király orvosságát tartotta. Voltaire mellszobra sértette kényes izlését. Ellenben nagyon tetszettek neki Cserey ásványgyűjteményei s régi etruszk és római edényei is; éles szeme csakhamar meglátta a falon függő különböző rézmetszeteket s olajfestményeket is. Majd a szép és drága növényekkel ékeskedő kert szemléletébe merült, hol az olasz nyárfák a szeles esőben kísérteties susogással fogadták. Egy kisdud tóban aranyhalak viczkáncdoztak, s egy rekeszben ezüst fáczánok tollászkodtak. Távolabb, a ritka növények közt, keleti platán alatt, egy emlékkövet pillantott meg, a melyen Wesselényire írott saját epigrammjának két első sorát olvashatá. A könyvtárban kivált a kéziratok és ősnymtatványok érdekelték, a melyek között Kaprinay István levelei kötötték le figyelmét. S bár a rendelkezésére maradt időt tőle telhetőleg igyekezett felhasználni; s bár Cserey egy szép arabs csődörccsikóval is megajándékozta: elégedetlen volt krasznaí pihenőjével, mert sem Csereyvel, az »igen nemes lelkűvel nem élte ki magát, sem nagy kincseivel«. Másfelől attól kellett rettegnie, hogy Cserey szembaja oly fenyegetővé válik, hogy ha még Krasznaára kerül is visszafelé, barátja meg sem láthatja őt.

Most Perje felé tartott, honnan hatókrös szekéren folytatta útját a Meszesen át. Leszállott a szekérről, hogy gyönyörködhessek a táj szépségeiben, a domb és völgy változatosságában, a természet fenséges csöndjében. A bérczről áttekintette egész Erdélyt, s mérföldekre terjedő szemhatárában a különböző színek összefolytak. Rettenetes meredekségeken ereszkedének le, s nem egyszer borzalom fogta el Kazinczyt, a mint a zápormosta árkokon keresztülvonult kocsija. Elérvén a Váradról Kolozsvárra vezető országutat, gyorsabban hajtatott, míg Nyiresre ért. Jó szerencse, hogy Csereyéktől »tömött kosárral« indulhatott, különben az éhség elgyötörte volna utitársaival együtt. Bogártelken is csak juhtejet és burgonyát kaphatott, Bácsón pedig a »paizs-czégérral büszkélkedő« fogadóban kevés fekete kenyeret, a mely még hozzá nagyon ízetlen is volt. Közben Na y-Almásón Wass Sámuel grófné híres istállóját tekintette meg s azt az emléket, a melyet a grófné férjének állíttatott, s a melyen a Cserey Farkas kérésére írott saját szép epigrammját is olvashatá.

Junius 30-ikán ért Kolozsvárra, hol a járókelők nem igen hagyták egy tekintetre sötét zöld lakkú kocsiját, a melyet gubás kocsisa debreczeni szabású kék ruhájában hajtott.³ A mint Kazinczy kocsija Wesselényiek utcájába befordult: Döbrentei és tanítványa s Wesselényi épen az ablakon néztek ki; megpillantván a várva-várt kocsit, mind a hárman szaladtak a kedves vendég elé. Itt

³ Erd. Lev. 70. 1.

ölelte keblére Kazinczy először az ifjú Gyulay Lajos grófot s Bölöni Farkas Sándort, a kiben a jövődő kor nagy íróját sejtette.

Kolozsvártól Kazinczy Wesselényiek házában, Döbrenteivel s tanítványával együtt volt egy szobában, s innen kezdve egészen július 25-ikéig folyvást Döbrentei társaságában mulatott. Döbrentei vezette el Bánffy György gr. kormányzóhoz, a ki »prémetlen mentében jöve ki vendéglátójába, elhintve a sz. István és sz. Leopold csillagjaival s a polgári arany kereszttel«. Ő ismertette meg Kenderessy Mihály kormányzékai tanácsossal, a ki előtt Kazinczy a Vályi Nagy Ferencz üdvözlését tolmácsolá, mivelhogy Kenderessy rábeszélésére ajánlott Kanyó László négyszáz frt jutalmat az *Iliász* fordításáért. Ugyancsak Döbrentei révén ismerkedett meg Kazinczy Teleki József gróffal, a koronaőr fiával, a Böcska: István szülőházában, továbbá Molnár Borbálával, a Dániel István báróné felolvasójával. Buczy Emil, az ifjú Kornis gr. nevelője, Kornis Ignác grófnénak mutatta be, a ki, mióta Kazinczynak az Erdélyi Muzeumban gr. *Török Lajoshoz* írott epistolája megjelent, mindig vágyott őt megismerni. Ez ismeretségére sokszor büszkén hivatkozott Kazinczy, mert az erdélyi nők nagy műveltségének főképviselőjét látta a grófnében. Döbrenteinél egész irodalmi társaság gyűlt össze Kazinczy tiszteletére; ott volt Naláczy József b., a Báróczy és Bessenyei testőrtársa; Inczedy László, a ki *Kemény Simon* címmel épen akkor dolgozott egy tragédián; Szabó János, a kolozsvári plébános; Koros Imre piarista rector; Szilágyi Ferencz és Molnos Dávid, mindkettő a ref. collegium tanára s néhány kezdő író, Füzesi József, Aranyosrákosi Székely Sándor s a tizennégyéves Kelemen Lajos, a kinek egy költeményét már is elég érdemesnek találta Döbrentei, hogy folyóiratában közölje. Az *Erdélyi Múzeum* szerkesztője társaságában bemutathatta Kazinczy a magával vitt műveit, a nyelvújítás adatait s kedvére beszélhetett a harcz további folyamáról, a melytől irodalmunk s közéletünk átalakítását remélte.

Alig hogy Kolozsvárra ért Kazinczy: legott tudósítá őt Döbrentei, hogy az előtt érkezett oda Döme Károly is, Rudnay Sándor püspökkel együtt, a kinek oldalkanonokja volt. Kazinczy sietett fölkeresni ifjúkori barátját, a ki »mosolygások közt fogadta, nyájasan emlékezett egyszeri barátságukra s elbeszélé nevetve, hogy látta Takácshoz írt levelét a neologismus apologiájával«. Döme Károly is megjelent a Döbrentei társaságában s félrevonulva Kazinczyval, együtt olvasták Horváth Andrásnak a nyelvújítás elleni erős támadását s Kazinczy védekezését. Döme Károly nyíltan kijelenté, hogy ő egy értelemben van Takácssal és Horváth Andrással; mire Kazinczy azt felelte, hogy ezen épen nem akad fel, de kénytelen kimondani, hogy mind Horváth Andrást, mind őt (t. i. Dömét) a neologusok közé sorolja, példákkal mutatván meg, mennyi újítást hoztak nyelvünkbe műveikkel. Úgy hitte Kazinczy, hogy Döme Károly barátságát ismét sikerült megnyernie; »kivált — írja Helmezczynek — hogy egyenességemnek egyéb jeleit is

láthatá, s meggyőzetett az eránt, hogy én nem a *gloriolát* keresem, hanem egyebet«. A nyelvújító harc fontosabb adatai mind feltárultak itt a Döbrentei társaságban, s Döme Károly mohó kíváncsisággal olvasgatta azokat; s ebből azt következtette a széphalmi vezér, hogy általában »jobb idea támadt« a jelenvoltakban, kivált Döme Károlyban az újítás iránt, s többé nem tekintik az újítást holmi babonaságnak.⁴

Ime a személyes érintkezés hatása. Kazinczy, mint lelkes igazgató, a ki alapeszméjének megvalósítása érdekében egyetlen kínálkozó alkalmat sem szalasztott volna el, az öröm napjaiban sem feledkezett meg egy pillanatra sem nagy céljáról, életének vezérgondolatáról.

De a nemzeti műveltség iránti fogékonysága is hatalmas táplálékot nyert ez utazásában, kivált Kolozsvárott. Milyen dicsekvéssel emlegette magyarországi barátainak, hogy Erdélyben a főrangú nők közül többen ismerték már őt műveiből s óhajtottak vele személyesen is megismerkedni.⁵ Még büszkébb érzéssel magasztalta Erdélyt azért, hogy ott »a nagy házaknál is« *magyar* a társaság nyelve; hogy mindazok között, a kikkel megismerkedett, egyetlen nőt talált, a ki vele németül beszélt, s ez az egy is magyarországi születésű volt, Batthyány-leány, Kemény Farkas grófné.⁶ A kormányzó, Bánffy György gr., szintén magyarul társalgott vele s csodálkozott, hogy »magyarul öltözött *lengyel vendége* oly derekasan megtanulá nyelvünket«. ⁷ Sőt a kormányzó né idegen létere szintén tökéletesen elsajátítá a magyar nyelvet, úgy, hogy »azon folytában szólhatott s igen jól írt«. A kormányzó menyét, Bánffy Ferencz grófnét, a ki sziléziai születésű volt, és sajnálta, hogy kis korában meg nem tanulhatott magyarul, Döbrentei tanította nyelvünkre.⁸ Mi több, még Tartler János, a »szász nemzet legfőbb tisztviselője« is oly tiszta magyarsággal beszélt, mint akár a legmagyarabb. »De e földön — írja Kazinczy — nem is hallani más beszédet; s midőn ezen álmélkodva örvendék, barátim, kevélykedve erdélyiségökön, biztatának, ezt fogom mondani, midőn a tokaji hegyet ismét meglátom is. És valóban beteljesedék, a mivel biztatának: magyar ember, magyar asszony és leány velem egész utam alatt más nyelven nem szólott.«⁹

Viszont jellemző a magyarországi közállapotra, hogy Erdélyben az a meggyőződés uralkodott, mely szerint a Királyhágón inneni magyarok általában rosszul beszélnek magyarul, s álmélkodva hallották, hogy Kazinczy, magyarországi létére, oly jól tud

⁴ 1816 júl. 7. írt lev. Kaz. F. Lev. XIV. köt. 229. l.

⁵ L. a 4. sz. hivatkozást.

⁶ 1816 szept. 13-ikán Horváth Ádámhoz írott lev. U. o. 281. l.

⁷ Erd. Lev. Bajza és Schedel kiadása, Buda, 1839; 180. l.

⁸ 1816 júl. 16-ikán Dessewffy József gr.-hoz írt lev. Kaz. Fer. Lev. XIV. köt. 245. l.

⁹ Erd. Lev. U. o. 179. l.

magyarul, mint ők, s ezt egy fiatal tisztviselő neki »complimentként« meg is mondotta.¹⁰ Kazinczy hazafiúi örömmel, sőt lelkesedéssel szemlélte nemzetiségünk romlatlan, ősi erejét Erdélyben s arról győződött meg, hogy a nyelvújító harcz tüze ott sokkal könnyebben megtisztítja a maradiság levegőjét, mint nálunk. »Dolgunk bizony — írja Takács Józsefnek — menni fog, s Erdélyben még inkább, mint itt.«¹¹

Jóllehet Kazinczy Kolozsvárott szívesen időzött volna hazamosabban is; mert »gyönyörűségei, mint a mágiai lámpás festései« úgy rajzoltak előtte, és szemrehányást tett magának, hogy »a jó földet« hamarabb meg nem nézte: három nap mulva folytatnia kellett útját, mivel Gyulay Ferencz grófné úgy rendelkezett, hogy fia Kazinczy nélkül vissza ne térjen Andrásfalvára; ezért a grófné hat lova már napok óta Kolozsvárott várakozott. Jul. 4-ikén hagyta el Kolozsvárt Döbrentei és tanítványa társaságában, hogy Maros-Vásárhelyre s onnan Andrásfalvára menjen. Döbrentei négy ökörrrel vontatta fel Kazinczy kocsiját a teleki tetőre; s Kazinczy és leánya, Döbrentei és Gyulay Lajos a grófné »hat szép szürkéjén« indultak meg Torda irányában, hová a hír már megelőzte érkezését.¹² Tordán Gyöngyössy Jánost, a leoninus verselőt látogatta meg, a kit neje déli álmából keltvén föl, némi zavarral látta a társaságot magánál s nem is tudta, kik a vendégei. Csak napok mulva értette másoktól, hogy Kazinczy és utitársai tisztelték meg látogatásukkal. Még hetekkel azután is folyvást évődött Gyöngyössy a maga együgyűségén, hogy meg nem kérdezte, kikhez volt szerencséje; úgy hitte álmos fővel, hogy »a gróf úrfihoz tartozó személy« mint kísérő köszöntött be hozzá. Döbrenteit is okolta, hogy »e szerencsését ki nem jelenté«. Mind e mellett, noha Kazinczy különös kedvét lelhetette »néma játékban«, a mint megláta »egy vén papot a maga együgyűségében, a ki már a nyugati ponthoz közelget és nem csuda, ha ügyelésében lehanyaglott«: Gyöngyössy szerencsésnek érzette magát, hogy legalább megláthatta azt a nagy író, a kinek alakja régóta élt képzeletében, s a kinek »érdemeivel teljes a két magyar haza«.¹³

Kazinczy jul. 5-ikén indult Maros-Vásárhely felé. Közben Maros-Ludason, Bánffy György grófné házánál megszállott, s bár a ház úrnője nem volt otthon, gazdatisztje megmutatá a kastély belső világát, s Kazinczy műértőleg vizsgálta a festett arcképeket, kivált a Kemény János fejedelemét, a melynek irtózatos mázolását nem tudta, mikép tűrhetik a fejedelem maradékai.

Innen Bogát felé haladt a társaság, a hol harmadfél napig kellett veszteglenie a roppant vízáradások miatt. Az ifjú Gyulay

¹⁰ Erd. Lev. U. o. 180. l.

¹¹ 1816. (szept. 13.) írt lev. Kaz. F. Lev. XIV. köt. 283. l.

¹² L. a 4. számú hivatkozást.

¹³ 1816 okt. 31-ikén Kazinczyhoz írt lev. U. o. 401. l.

gr., a ki ott birtokos volt, huszonnégy embert rendelt a »hidast hajtani«. S mivel útjok a Maros melletti víz alatt álló réten vezetett át: Gyulay gr. bivalyokat fogatott mind a két kocsiba; menésük »a fekete elefántokon így amadiszi menés volt«. ¹⁴ Bogátról Radnótra indultak, a hol Bethlen Gábor fejedelem kastélya tűnt szemükbe; majd Ugrára értek, a hol, Kazinczy nagy sajnálatára, nem találkozhatott Haller Gáborral, Erdély kincstartójával, a Cserey Farkas apósával, a kinek kivált könyvtára érdekelte őt. Ugrán Döbrentei ebéd alatt »vevé a poharat s libatiót teve a *Telemach* fordítója (t. i. Haller László gr.) árnyékának, mert Ugra annak birtoka volt«. Még ugyanaz nap Maros-Vásárhelyre érkeztek, a hol a Teleki-könyvtárat Kazinczy nagy gyönyörűséggel szemlélte. A régiségek képes kiadásait át is forgatta s áhítattal nézegette a sok szép arczképet, különösen a Mátyás királyét és az alapító Teleki Sámuel grófét. A klasszikus írók nagyszámú kiadásait föl is jegyzé magának.

Itt láthatta Kazinczy Szabó Andrást, a bölcselőíró, a ki Wesselényit is tanította a bölcselkedés tudományában, s a kinek ismeretségére régóta vágyakozott. Itt találkozott Aranka Györggyel, a kit huszonnégy évvel ezelőtt látott a hegyaljai szüretén, s a kivel fogsága előtt oly benső barátságban volt. »Aranka — írja Kazinczy Helmecczynek — barátsággal fogadott, de piszkálá nyelvémet a beszéd közt tett hibáimért.« Aranka különösen az idegen szavakat üldözte s általában az újítások ellen fakadt ki, úgy, hogy Kazinczynak más tárgyra kellett átvinnie a társalgás fonalát. Kedvére kibeszélte magát, de Kazinczyt »nagyon elgyötörte«. ¹⁵

Gyulay Ferencz grófné már nagy gondban volt egyetlen fia iránt a roppant vízáradások miatt s eléje küldé huszárját, hogy fiáról mielőbb hírt vihessen. Ez a siettetés volt az oka, hogy Kazinczy meg nem láthatta Kemény Sámuel grófot, a kir. tábla elnökét, a »jó és nagy embert«. Folytatták tehát útjokat Sz. Benedek mellett, a hol Kozma Gergelylyel véletlenül találkoztak. Tholdalagi Zsigmond gr. kérte az utasokat, hogy szálljanak meg nála, mert a vízáradás veszedelmessé tette az utakat. Kazinczy nem bánta meg, hogy a szíves kérésnek enged; kedvére beszélhetett a grófnénak, a ki Vay-leány volt, Vay Józsefről és Vay Miklós báróról, a kikről különben sem tudott »sem hidegen, sem röviden szólani«. ¹⁶

Útjuk Gyalakuta mellett Maros-Szentgyörgyön át vezetett s ebédre a lóczi fogadóban szálltak meg, hol Kazinczy a székely nyelvjárás sajátosságait tanulmányozta s legott föl is villant elméjében a gondolat, hogy erről egy külön munkát ír; terve azonban csakhamar abban maradt. Süppedező hegyoldalakon haladtak legközelebbi céljuk, Andrásfalva felé. »Az utat sok helyeken levert gerendák által kelle a csuszamlás ellen védeni.« Julius 10-ikén

¹⁴ Erd. Lev. Nemz. Könyvtár. 100. l.

¹⁵ L. a 4. sz. hivatkozást és Erd. Lev. U. o. 111. l.

¹⁶ Erd. Lev. U. o. 113. l.

napnyugat táján egy magas bérczről megpillanthaták a szűk völgybe szorult andrásfalvi kastélyt s Gyulay grófné kertjét. Estére oda értek. »Ah, barátom, — írja Kazinczy Dessewffy Józsefnek — az erdélyiek nem kevélykedésből járnak hat lovon; négy el nem bírja a szekeret ezeken a rettenetes dombokon. Oly nagy hegyek bérczein járok, mint az újhelyi hegyeké, és ha Erdély nekem annyi örömet nem adott volna, átkoznám ide indulásom óráját.«¹⁷ Hasonlóképp panaszkodik Helmeuczynnek is, milyen irtóztató helyeken kellett mennie. De bár kimondhatatlan örömet érzett: nem feledheté, mibe került neki az erdélyi utazás.¹⁸ A túláradó szív ellágyulása sem fojthatja el panaszát, a mely legfőként anyagi gondjai miatt fakad itt ajkán.

Pedig észbe kell vennünk, hogy Kazinczy erdélyi utazásának egyik sokat emlegetett célját elérte jul. 10-ikén, midőn Andrásfalván viszontláthatta Gyulay Ferencz grófnét, Kácsándy Zsuzsánnát s három leányát. »Képzelheted — írja Dessewffy Józsefnek — mely örömök közt élek ennek az ifjúságom barátnéjának, szeretetre igen méltó három kisasszonyának s fiának s Döbrenteknek társaságában.«¹⁹ Itt élvezte az »isteneknek való örömet;« ifjúkori álmait itt újultak meg képzeletében, midőn a grófné és testvére (az elhalt Rhédey Lajos grófné) s a két Radvánszky-leány társasága annyi kedves órát szerzett neki fogsága előtt. Tizenkét évvel az előtt látta utóljára a grófnét, legidősb leányával, Karolinával; a másik két leányt még soha sem. Karolina, vagy a mint Kazinczy hívta, Lotti, atyjának fogadta őt s Kazinczy »kedves leányomnak« szólította. Viszont Kazinczy Eugenia »kicsiny anyámnak« hívta Gyulay Karolinát. Atyai öröme határtalan volt, midőn Gyulay Karolina karjai között látta Zsenijét s tapasztalta, hogy kis leánya reggeltől estig »kis anyjával« mulat, éjjel ágya előtt nyugszik s ha fölébred, a Karolina neve cseng ajkán. Ha idegen látja a két leányt együtt, meg sem sejtji, hogy nem testvérek; Kazinczy pedig feledi, hogy atyja a gyermeknek. A boldogság közepette Kazinczy egész utazásának egyedüli célját a grófné és gyermekeinek láthatásában kereste s még évek mulva is visszarezg szívében az együtt töltött napok öröme. »Napjaim — írja — itt azokhoz hasonlítanak, melyeket egy májusi november hoz az augusztus forrasztó hősége s a szeptember perzselő derei után, hogy Psyche ismét feléled aludni kezdett őszi-tavaszi altából s bujálkodva röpkedi körül az őszi-tavaszi ibolyáit. Hanyatló korom, melyben poltóléket reménylettem találni életemnek kétezer háromezred részét, melyben csorbájáért, nem érez egyéb kedvetlenséget, mint hogy az epistolographfal én is elmondhatom:

Mon coenr est étonné de se voir sans désirs!

¹⁷ 1816 júl. 16. írt lev. Kaz. F. Lev. XIV. köt. 244. l.

¹⁸ L. a. 4. sz. hivatkozást.

¹⁹ L. a. 17. sz. hivatkozást.

De itt panaszomnak vége. Ittam a Léthe vizét; felejtve vagy-
nak szenvedéseim, de úgy, hogy örömeim felejtve nincsenek, sőt
ezeket egy tündéri csodatét által újra felvirítva, szemlélem.«²⁰

Boldogsága hetedfél napig tartott. Gyulayné házában találta
ifjúkori barátját, Puky László helytartói tanácsost, a ki tizenhárom
szász község panaszainak megvizsgálásával volt megbízva. Oda
hívatta a grófné Gyarmathy Sámuel orvosdoctort is, a kinek
etymologiai szótára az úttörő érdemeivel dicsekszik; de a kit
Kazinczy főképp azért óhajtott megismerni, mert Döbrenteitől már
régóta hallotta, hogy a nyelvújításnak, kivált pedig Kazinczy fordí-
tásainak bírálatán dolgozik. E bírálat, a melyet Gyarmathy Kazinczy
összes fordításainak első és kilencedik kötetéről írt, most jutott
csak Döbrenteitől a széphalmi vezér kezébe. Gyarmathy sok helyes
észrevételt jegyzett ki az említett kötetekben olvasható újításokról,
kivált az idegenszerűségekről, a melyeket Kazinczy épen nem vehetett
rossz néven, már csak azért sem, mivel a bíráló világosan kimondá,
hogy »új szókat csinálni elmúlhatatlan szükség«. Igaz, hogy sok
szón és mondatszerkezeten felakadt első olvasásra, de minél többször
olvasta, annál jobban kibékült az újításokkal. »Mások is így tehet-
nek, — írja Gyarmathy — ha az én indulatomhoz hasonlóval
tudnak viseltetni s lelkesülni hazánk valóságos buzgó és érdemes
egy fiához.«²¹ Most nem annyira a nyelvészet, mint inkább a
botanika érdekelte Gyarmathyt. Ha az eső megszűnt; el-ellopódz-
kodott Kazinczy társaságából s »nagy örömmel tére vissza her-
bariumának új kincseivel«.²²

Jul. 15-ikén Döbrentei Fejéregyházára vitte Kazinczyt s ez
alkalommal megnézték Kis- és Nagy-Búnt is, Bethlen Sándor és
Bethlen Gergely grófok birtokát. Emitt a zsigó ménes fajait néze-
getvén Kazinczy, Bethlen Gergely azt a megjegyzést tette, hogy
Kazinczy ugyan szerencsésen festette a zsigói Bucephalust a
Wesselényi Miklóshoz írt epistolájában; s ez a dicséret fölötte
kedvesen hangzott előtte.²³ Fejéregyházán nem találták otthon a
helység urát, Haller János grófot, a kinek palotája annyi gyönyörű-
séget szerzett Kazinczynak mind szép elrendezésével, mind fest-
ményeivel, hogy »valóságos tündérlak«-nak mondá. Mindaddig, míg
Branyicskát nem látta, Fejéregyházát magasztalta leginkább.

Jul. 17-ikén elhagyta Kazinczy Andrásfalvát, leányával, Döbren-
teivel, Gyulayval és Wass György gróffal (a ki később Gyulayné
második leányát vette nőül). A szász föld volt utazásuk célja;
különösen Nagy-Szebent óhajtotta Kazinczy látni múzeumával.
Három kocsin indultak: Wass és Gyulay grófok a Kazinczy
kocsiján, Kazinczy és Döbrentei a Wassén, Eugenia és szoba-
leánya pedig a Gyulayén ültek. Az első város, a melyet a szász

²⁰ Erd. Lev. Bajza és Schedel kiad. 225—226. l.

²¹ Kaz. F. Lev. XIII. köt. 129—143. l.

²² Erd. Lev. U. o. 229. l.

²³ 1816 júl. 16. Wesselényi M. b.-hoz írt lev. XIV. köt. 246. l.

földön láttak, Segesvár volt. A nagy utcán menvén keresztül: a kocsik elakadtak a feneketlen sárban. Ökröket kellett befogatniok, hogy a kocsikat kivontassák. Míg a kocsisok ezzel bajlódtak: Kazinczy szemügyre vette a szászok viseletét, hallgatta beszédöket (épen hetivásár lévén) s tanulmányozta egész néprajzukat. Innen Ebesfalván át Medgyesre értek; de már előbb Wass gr. elvált a társaságtól. Jul. 19-ikén vagy 20-ikén jutottak Nagy-Szebenbe, a hol két napig szándékoztak időzni.

Véletlenül találkoztak Naláczy István báróval s együtt mentek másnap a Bruckenthal-múzeum nézésére. Kazinczy éles szemmel vizsgálta a képtárt s dicsekedve emlegette, hogy Choiseul-Gouffier francia követen kívül »nem nézte jobban elkészült szem, mint az övé«. ²⁴ Elismerte ugyan, hogy a képtár »örök kincse e nemzetnek«; de ő is azt ítélte műértékéről, mint a francia követ: »On pourroit former un joli cabinet de tout cela, mely nem francziának, hanem magyarnak szájában ezt tenné: Beh sok ebadta rossz darab némely kevés jó között.« ²⁵ A tudós Seivert János kalauzolta őt a képtárban, s tőle később Kazinczy adatokat is kért a képtár alapítójára s egyes remekeire nézve, midőn *Erdélyi Leveleit* át- meg átdolgozá. Nagy-Szebenben megismerkedett Haller Gábor gr. kincstartóval s Tartler János kormányszéki tanácsossal is és az ennél töltött óráját a legszebbek közé számlálta, melyeket Erdélyben élt. Ugyancsak ott ismerkedett meg Cserey Mihálylyal, a kincstár tanácsosával, a kivel egymást nagyon megszerették. Kazinczy alig tudott megválni tőle. Még mikor lovait fogták is: elsietett hozzá, hogy még egyszer lássa. »Ilyenek az *én embercim*, — írja Cserey Miklósnak — mint ez a te lelkes rokonod és az ő katona fia.« ²⁶

Nagy-Szebenből ismét a Gyulay grófné birtokára tért Kazinczy, a hunyadmegyei Dédácsra, jul. 23-ikán. A kies fekvésű Dédács, melynek kertje alatt ömlik a Sztrigy vize a Marosba, ismét nem remélt örömeiket szerzett Kazinczynak. Épen aratás ideje volt, s a bőrduda hangjai mellett folyt vig mezei munka könnyed szórakozásul szolgált az utasoknak.

Két napi mulatás után Kazinczy jul. 26-ikán Krassó megyébe indult sógora, D'Ellevaux János látogatására, ki szpatai jószágán lakott. Úgy remélte, hogy 8—9 nap mulva visszatérhet Dédácsra, honnan hazafelé tarthat. Reménye azonban meghiúsult.

III.

A krassómegyei kirándulás Kazinczynak tizenhat napjába került, jul. 26-ikától aug. 9-ikéig. Szpatán aug. 4-ikéig volt s innen sógorával együtt Lugosra ment, hogy a megye székhelyén új ismeretéseket kössön. Itt találkozott egy bálban Bercsényi gróffal, a kivel

²⁴ Kis Jánoshoz 1816 aug. 12. írt lev. U. o. 258. l.

²⁵ U. o.

²⁶ 1816 jul. 24. Cserey M.-hoz írt lev. U. o. 249—250. l.

a művészetekről kedvére beszélhetett s a kitől Napoleonról azt a hírt hallotta, hogy midőn Elbából visszatért Párisba: »legelső látogatását Davidnál, a festőnél tevém.«¹ Ugyancsak itt találkozott Sejben kapitánnyal, a Csehy József volt vitéz társával.

A sógoránál tett látogatása nevelte ugyan örömeit; de a mitől e hosszas kirándulása megfosztotta, annál jobban sajnálta. Mielőtt ugyanis Dédácsról Krassóba indult, azt ígérte Gyulaynének, hogy aug. 3-ikára már ismét Dédácson lesz, hogy másnap Dévára, a megye székhelyére mehessen a grófnéval együtt Jósika János b. főispán búcsúzó-ünnepére. Jósika, kit a király kormányászéki tanácsossá nevezett ki, főispáni tisztségéről lemondott s e lemondását a megyének aug. 5-ikén tartandó ünnepélyes közgyűlésén akarta hivatalosan bejelenteni, egyszersmind a megyei rendektől is búcsút venni. Kazinczy azonban a mondott nap (aug. 4-ikén) még csak Lugosra indult, honnan 8-ikán folytatta útját Dédács felé; 9-ikén este ért oda, már jóval később, mint számította. Tehát Jósika b. búcsúzó-ünnepéről is elkésett. A főispán várta, várta: hátha a gyűlés vége felé mégis csak megérkezik Kazinczy, de hiába. Meg akarta t. i. Kazinczyt tisztelni a megyei rendek előtt épen búcsúzása alkalmával, hogy Hunyad vármegyei táblabíróvá fölesküdteti, már előre rábeszélvén a rendeket, hogy őt táblabíróvá válaszzák. Így e megtisztelés Kazinczy nagy sajnálatára elmaradt. Ha tudjuk, mily sokra becsülte Kazinczy a főispánt, a kit Cserey Miklóshoz hasonlított, s a ki a gyűlésen arra bírta a megyei rendeket, hogy tizenkétezer forintot adtak össze a szászvárosi és hátszegi iskolák jobb karba helyezésére; ha tudjuk, mennyire megszerette Kazinczy az erdélyi magyarokat s mennyire vágyott egy erdélyi megyei közgyűlést meglátni: könnyen elhiszszük neki, mily szívesen elhalasztotta volna egész krassói kirándulását, hogy az említett megtisztelés részese lehessen. »Barátom, — írja Dessewffy Józsefnek — én, magyarországi magyar, erdélyivé tétettem volna s Jósika által tiszteltettem volna meg, a kihez e szókkal végezhetem vala el köszönetemet: Laetor laudari a te laudatissimo viro. (Cicero.) S e megtiszteltetést nem Kazinczy Ferencz nyerte volna, hanem *Kazinczy Ferencz az író, a magyar író*. Érezd, mely szerencsétől vagyok megfosztva.«² Wesselényi Miklós előtt is kifejezi nagy sajnálatát az őt érhető megtisztelés elmaradásán: »Isten és lelkem a bizonyság reá, — írja 1816 aug. 12-ikén kelt levelében³ — hogy e megtiszteltetésnek *nem személyem miatt örültem volna, hanem literaturánk miatt* s oda van, mert itt nem valék.«

Némi kárpótlást keresett azonban Kazinczy abban, hogy aug. 11-ikén az egész Gyulay-családdal Branyicskára rándult Jósika b. látogatására s egész napot körében tölthetett. Nagyobb férfinak

¹ 1816 aug. 12. Wesselényi M. b.-hoz írt lev. U. o. 260. l.

² 1816 aug. 10. írt lev. U. o. 253. l.

³ U. o. 261. l.

tapasztalta, mint hitte; feleségét, Csáky Rozália grófnőt s két leányát, a kik Kazinczy Eü geniától elválhatatlanok lettek, szintén nem győzte magasztalni. De Branyicska nemcsak Jósika miatt lett kedves emlék előtte, hanem régi ereklyéje miatt is. A nagy Martinuzzi kápolnája faláról a régi idők szelleme szólt hozzá s költői ihlete művészi kifejezést nyert ekkor fogant epigrammjában.⁴

Jósika János báró szintén ünnepnek tekintette Kazinczy látogatását, a hozzája írott epigrammját pedig örök emléknék. Meggyőződött, hogy a művelt elme rendesen jó szívvel társúl s kevéssel megelegszik. Ezt olvasta ki Kazinczynak hozzá intézett leveléből is. »Örömmel emlékeztetnek — írja — becses levelének minden sorai azokra a rövid ugyan, de emlékezetem sorából soha ki nem törölhető kedves órákra, melyekben szeretett anyai nyelvem pallérozójával, hazámnak egy nevezetesebb írójával közelebről megismerkedni szerencsém lehetett. Ritka szép munkái távulról is tisztelést gerjesztettek szerzőjökhoz; de csak igaznak marad az, hogy a valóban tanult, igazi jó szívú ember hasonló a szép miniature festéshez: véghetetlen az, a mit a közelítéssel nyer.«⁵

Már Branyicskán figyelmeztette Jósika Kazinczyt a vajdahunyadi várra, melyet aug. 13-ikán szemlélt Kazinczy igaz hazafiúi áhítattal. Oda is a grófnéval s gyermekeivel együtt ment, s így annál kedvesebben teltek órái. A hajdani nagyság és erő, a fény és zaj ellentétben a mostani csöndességgel, megkapta költői lelkét s egy szép epigrammban fejezte ki hazafiúi szent hevülését.

Aug. 15-ikén Sipos Pált látogatta meg Tordoson s nála félnapot töltött Naláczy István b. társaságában, Bábólnán pedig Naláczynál Sipossal együtt egész napot s egy álmatlanul virasztott éjet. Siposnál találkozott P. Thewrewk Józseffel is. Ki hitte volna akkor, hogy e találkozás után egy hónap mulva már Siposnak halála hírért hallja Döbrenteitől? De legalább az együtt élt másfél nap emléke élénken megmaradt a megszorodott jó barát képzeletében haláláig.

Bábólnáról a gyógyi fürdőbe ment Kazinczy s itt ismerte meg közelebről Alsó-Fehér vármegye főjegyzőjét, a történelemben ritka jártasságú Kiss Józsefet, a kinek nem tehetett oly kérdést a politikából és statisztikából, a melyre azonnal szabatos feleletet ne kapott volna. Pray, Schwartner és Smith művei itt is vele voltak.⁶ Kazinczy a gyógyi fürdőben Gyulayné és sógornője, Bethlen Ádám grófné, társaságában többekkel megismerkedett s az »itt lebegő lelket még inkább megszerette«.

Aug. 17-ikén ütött a válás órája. Kocsija a falu végén várta, s ide kísérte őt a grófné leányaival együtt, továbbá Kiss József,

⁴ 1816 okt. 21. Jósika J. b.-hoz írt lev. U. o. 371. l.

⁵ 1816 decz. 16-ikán kelt lev. U. o. 481. l.

⁶ Erd. Lev. Nemz. Könyvtár, 245—246. l. — Bajza és Schedel kiad. 307—308. l.

Döbrentei és Gyulay Lajos. »Némán, elfogott, összeszorúlt szívvel« vett búcsút a grófnétól, Karolinától s két testvérétől. Döbrentei és tanítványa még Benczenczig kísérték, a hol Lázár Benedek grófnál szállottak meg. Itt hallotta Kazinczy Bornemisza Pál bárótól, hogy Gyulay grófné s leányai »kisirt szemekkel« panaszták a búcsúvétel szomorúságait. »Vártam azt, — írja — tudtam, hogy úgy lesz, és mégis örültem a hírnek, mintha váratlan ért volna. Az én szemeim rég olta elszoktak sirni fájdalomokban; könnyeket nekem csak édesebb ellágyulásokban enged az elkeményedés; de nedvesedni kezdének, s el kelle fojtanom keblem sóhajtását.«⁷

Itt azután Döbrenteitől és tanítványától is búcsúznia kellett. Leánya és kísérelője sírva fakadtak; ő maga »csak elfogott szívvel emlegette azt a szép házat, a melynél szeretetre s tiszteletre méltóbbat soha sem látott és látni soha nem fog«.⁸ A Dédácson töltött szép napok emléke mint egy tündérálmok képe megaranyozta hanyatló éveit, s ott fogant epigrammja naiv érzékenységének méltó kifejezése.

Útja Gyulafehérvár felé vezetett. Leánya és kísérelője dúdolni kezdtek:

Itt hagynám én ezt a fajú, ha lehetne,
Ha engemet comtesse Lotti nem szeretne.

Arra számított, hogy Alvinczen kiszáll és Martinuzzi háza omladékait megtekinti; azonban »lelke elborulásában« későn vette észre, midőn már a helység mellett elhaladt, s így Maros-Réven át egyenesen Gyulafehérvárra érkezett. Itt fogadóba szállott, leányát és cselédjeit ott hagyta, s ő maga a Sz. Mihály templomába sietett, a hol Hunyadi Jánosnak, testvérének és László fiának üres koporsóit, valamint Izabella királyné s János Zsigmond fehérmárvány sarkofágját megindult hazafi érzéssel szemlélgette. Óráját, a melyet anyósának apja Párisban vett, rátette Hunyadi János sírkövére, hogy »új becslet kapjon az ott létele által«.⁹ Megnézte a Batthyány püspök alapította gazdag könyvtárat is, incunabuláival és becses kézírataival; tisztelgett Rudnay Sándor püspöknél és Döme Károly kanonoknál.

Innen aug. 19-ikén a közel fekvő Gáldtőre indult, a mely életének »négy napjait ismét felejthetlenné tette, mind kies fekvése s kertjei, mind kivált lelkes urának s asszonyának minden becslet felülhaladó kegyességök s oktató társaságok által«. Bethlen Imre gr. küiküllői főispán Gyulay grófnétól hallotta meg a hírt, hogy Kazinczy Erdélyben jár, s ő előtte fejezte ki óhaját Bethlen, hogy szeretné Kazinczyt megismerni. Így tért be Kazinczy a gróf kastélyába, de őt nem találta otthon. Mind a mellett a szíves vendégszeretet ott marasztotta, s harmadfél napig a magával vitt íratait, leveleit ren-

⁷ Erd. Lev. Bajza és Schedel kiad. 312. l.

⁸ 1816 aug. 26. Gyulay F. grófnéhoz írt lev. Kaz. F. Lev. XIV. köt. 268. l.

⁹ 1816 szept. 13. Horváth Ádárhoz írt lev. U. o. 280. l. Erd. Lev. U. o. 326. l.

dezzette, míg a ház ura meg nem érkezett. Bethlen nemcsak maga óhajtotta Kazinczyt megismerni, hanem mint a nagyenyedi collegium főkurátora a collegium tanárait is meg akarta vele ismertetni; tehát alig hogy megérkezett kastélyába, legott megizente a tanároknak, hogy másnap az iskolában tartózkodjanak, hogy Kazinczyt fogadhassák. Másnap, aug. 22-ikén maga a gróf vitte Kazinczyt leányával s cselédjeivel együtt Nagy-Enyedre s ott »huszonnégy óráig vele mulata, magát, cselédjeit, lovait ő tartotta«. ¹⁰ Bethlen gr. Kazinczyt a collegiumban Hegedűs tanár vezetésére bízta, kit azonban később dolgai elszólítottak Kazinczy mellől s Benkő Ferencz kalaúzolta. Kazinczyt mindenekelőtt a Báróczy hagyománya érdekelte, továbbá a Bod Péter és Benkő József gyűjteménye. A gróftól sok becses adatot hallott a Bethlen családra, kivált Bethlen Miklós kancellárra vonatkozólag; örült, midőn a gróf megismertette őt a collegium átalakításának terveivel is, a melyek szerint három év mulva csakugyan lerakták a collegium új épületének alapköveit. Bethlen nagyon szíven viselte az intézetnek mind szellemi, mind anyagi állapotát. Még »legszorgosb foglalatoságai között is feljárt a leczkékre, az ifjakat váratlanul kikérdezte s olykor három óráig is, s őket mindenekfelett a classica literatura szeretetére gyúlasztotta, mert ez valóban mindenekfelett való«. ¹¹

Nagy-Enyedről Tordára utazott Kazinczy, hol Szabó Sámuel tanárt és Gyöngyössy Jánost szerette volna még egyszer látni, de egyiket sem találta szállásán. Megindult tehát Kolozsvár felé, a melynek fellegrvárát a teleki tetőről most kedvére szemlélheté. Aug. 27-ikéig maradt most másodizben Kolozsvárt, nagyrészt Kenderessy Mihály társaságában. Fölkereste a könyvadások boltjait, hogy Berzsenyi műveinek második kiadását megkaphassa s Döbrenteinek elküldhesse; azonban még nem érkeztek meg az új kiadás példányai, s így a Döbrenteinek tett ígéretet be nem válthatá. Fölkereste Schmelzer szobrászt is, hogy mellképét gipszbe öntesse. Aug. 26-ikán Tholdalaghy Lászlónénál együtt ebédelt Kenderessyvel, Gyárfás és Sebes kormányzéki titkárokkal, s ez alkalommal »tudomány, komoly kedv, dévajkodás váltogatók egymást«. Különösen a Kenderessy adomái szórakoztatták, a melyek közül néhányat *Erdélyi Leveleiben* is megörökített.

Még Tihó és Zsibó voltak hátra, hová menni szándékozott, s hol erdélyi utazását be akarta fejezni. Már jul. 24-ikén tudósította Cserey Miklóst, hogy nem hagyja el addig e szép földet, míg őt keblére nem öleli. »Erdélyi örömeimet Zsibó és Tihó fogja berekeszteni — írja hozzá — ott éle n ki magamat kedvemre, s a mint rég ólta óhajtottam. Várj kiterjesztett karokkal s készülj neki, hogy veled létem oly tanító legyen, mint minden leveleid.« ¹² Wesse-

¹⁰ 1816. okt. 7. Dessewffy J.-hoz írt lev. U. o. 344 l.

¹¹ Erd. Lev. Nemz. Könyvtár. 284. l.

¹² Kaz. F. Lev. XIV. köt. 249—250. l.

lényinek szintén megírta két ízben is, hogy Zsibót, a »szent helyet« utoljára fogja hagyni: »Utazásomnak vége s örömeimnek koronája Zsibó lesz.« »Feleségem — írja 1816 aug. 12-ikén Wesselényihez — azt parancsolá, hogy nálad addig mulassak, míg te fogod parancsolni, s te tudod, hogy nálad örömmel mulatok. De ne feledd, hogy harmadik holnapja, hogy feleségemet nem láttam.« Lemondott arról a tervéről, hogy krasznai barátját, Cserey Farkast, ismét fölkeresse; különben is azt remélte, hogy barátja fog hozzá átrándulni, ha majd ő Zsibóra érkezik.

Aug. 27-ikén este csakugyan Tihóra ért Kazinczy. »Ime láttam — írja Buczy Emilnek — azt a nagy embert, a kit sok esztendőök óta csodálók és szeretek.«¹³ Mintegy háromnegyed napig volt együtt Cserey Miklós Kazinczyval, s midőn másnap, augusztus 28-ikán Kazinczy Zsibóra hajtattott, Cserey Miklós is átrándult hozzá egy párszor, hogy »néhány órácskáját Kazinczy látásával s társaságával edesítse«. Cserey Miklós magyaros őszinteséggel fogadta még személyesen nem ismert barátját. »Legbecsesebb napjaim közé számlálom azt, — írja hozzá — melyen legelébb megláttalak; a következő, melyet pusztás házomnál együtt tölténk, hasonló vala, s annak örömét a harmadikon és a negyediken újítai kivántam, újítottam is, a mennyiben elmúlhatatlan foglalatosságaim engedték.«¹⁴

Kazinczy inasát, ki már Nagy-Enyeden rosszul lett, szintén Cserey Miklós gyógyította svájci tincturával s később küldte át Zsibóra.

Zsibón Kazinczy hat napig időzött. Várta Cserey Farkast, de őt torokbaja miatt orvosai most sem eresztették. »Tudván — írja Cserey Farkas Kazinczynak — mennyi örömök várnak honodban — nem is merlek ide hívni; azonban, ha lehetséges, kérlek, akármi rövid mulatásra tedd szerencsésé jelenléteddel nem láthatásodon búsuló barátodat.« De Kazinczy sem akarta zsidói örömeit megosztani, s így ezúttal nem találkozott Cserey Farkassal. Ellenben Buczy Emil és tanítványa, Kornis Mihály gr., siettek őt meglátogatni a Wesselényiek ősi kastélyában; itt tartózkodott Bölöni Farkas Sándor is, és ezeknek a társaságában repültek az órák, napok egymásután, mint egy szép álom tarka képei. Kazinczy sokat beszélt ifjú barátjainak az id. Wesselényi Miklós báróról, a kinek életrajzi adatait már rég gyűjtögette. Buczy Emil föl is szólította, hogy írja meg végre a tervezett életrajzot; Kazinczy azonban csak *Erdélyi Leveleiben* szánhatott néhány lapot a tőle oly sokszor magasztalt kiváló ember emlékezetének; külön munkában sohasem teljesíthette oly melegen ápoltt szándékát.

A Wesselényiek zsidói birtokán Kazinczyt az ember mellett legjobban érdekelte a ló, a Wesselényiek régi büszkesége, a zsidói ménes. Mert abban a meggyőződésben élt, hogy ez épen oly

¹³ 1816 aug. 27-ikén írt lev. U. o. 269. l.

¹⁴ 1816 szept. 1-én írt lev. U. o. 271. l.

»kevélysége a nemzetnek«, mint a marosvásárhelyi és gyulafehérvári könyvtár s a nagyszzebeni képtár. Már midőn 1805-ben, első ízben, Zsibón volt, fölötte nagy kedvvel nézegette a ménest; azóta az ifjú báró nevelőitől, Tőkés Mihálytól, később Pataky Mózesstől számos adatot szerzett össze arra vonatkozólag. S most hosszabb ideig tartózkodván Zsibón: apróra megismerte a különböző fajokat, a lótarítás és tenyésztés módjait, az idomítás sokféle fogásait. S az *Erdélyi Levelek* írásának egyik főcélja éppen az volt, hogy a zsibói ménesről méltó képet rajzoljon. Wesselényi az által is emlékeztetéssé akarta tenni atyái barátjának Zsibón töltött napjait, hogy egy szép paripával ajándékozta meg. Egyik istállóból mintegy tizennyolc paripát vezetett ki s felszólította Kazinczyt: válasszon egyet közülök magának. Máskor — beszél Kazinczy — ezt minden tartózkodás nélkül azonnal megtette volna; de most, miután Wesselényinek mintegy százezer forint kára volt lovaiban, vonakodott a felszólításnak engedni. »Úgy én választok neked« — szól Wesselényi s intett lovászának, hogy melyiket vezesse közelebb. A lovász egy kisebb növésű angol fajt vezetett eléjük. »Ez — mondá Wesselényi — a te növésedhez leginkább illik; nem nagy, de az általad szeretett Almanzornál nem kisebb. De minek előtte kiadnám kezemből, hadd legyen az az örömem, hogy még egyszer ráülhessek.« Erre az ifjú báró a ló hátára pattant »s néhány kerengést, néhány szökést teve vele«. Angol nevet adtak legott a paripának. »Kevélykedem a lóval — írja Kazinczy Horváth Ádámnak — nemcsak, hogy zsibói, hanem azzal is, hogy *ajándék*, mert szeretetet mutat.«¹⁵

Szeptember 3-ikán vett búcsút Kazinczy Zsibótól. Wesselényi és Bölöni Farkas két inassal lóháton kísérték Kazinczy kocsiját Hadadig, Wesselényi Farkas házáig, hol megszálltak. Az ötödikére viradó éjt álmatlanul töltötte Kazinczy ifjú barátjával. Wesselényi kérte meg, hogy míg ő vissza nem indul, ne feküdjenek le. »Elvontuk magunkat — írja Kazinczy — Farkastól és a ház gyermekeinek nevelőjétől, s éjünk úgy múla el, mint a legboldogabb, melyet ember élhet.« S hogy a baráti szeretet poharát fenéig üríthesse, midőn reggel lekísérte Wesselényit és Bölöni Farkast az alsó udvarba, úgy kívánta, hogy erdélyi barátai között a Wesselényi végső csókjával léphesse át Magyarország határát s ezért nem engedte, hogy Bölöni Farkas is megcsókolja.¹⁶

Wesselényi Farkas bárónál még egy napig időzött s 6-ikán indult meg Hadadról. 7-ikén Nagy-Károlyba ért. Az ajándékló szépségét mindenki bámulta, s Kazinczy büszkén mondá mindenkinek, a ki eredetéről kérdezősködött, hogy hozzán kapta. Szerencséje volt Kazinczynak, hogy nem azon az úton tért vissza felé,

¹⁵ Erd. Lev. U. o. 328. l. — 1816 szept. 13-ikán írt lev. Kaz. F. Lev. XIV. köt. 281. l.

¹⁶ Erd. Lev. U. o. 330. l.

a melyen Erdélybe ment; mert épen akkor fosztogatott arra egy hetven haramiából álló banda, melynek vajdáját, egy Kovács nevű nemes embert, pár nappal azelőtt fogták el. Bihar, Szatmár és Szabolcs megyék »hajtást tartának rájuk« s harminczat elfogtak közülök a vajda után.¹⁷

Kilépvén Erdélyből, Szatmár síkján visszatekintett a dombos földre, a mely annyi örömet adott neki, s egy epistolához kezdett, a melynek csak kezdősorait írta meg:

Domb s völgy, meg völgy domb s domb és völgy megint,
Nem szép, de áldott föld, Isten veled!
Mint a szerelmes néz elnedvesült
Szemekkel a hív lányka rejtekére,
A honnan őt vad sorsa most elúzi:
Akként tekint rád vég pillantatom,
Áldott hazája sok nagy férjfiainak,
Áldott hazája sok nagy asszonyainak,
S szorúlt keblemből lassú fájdalommal
Ez ront, ez tör elő: Isten veled!¹⁸

Szept. 7-ikén Nyir-Bátorba ért s onnan küldte első sorait Gyulay Lajosnak. 9-ikén Liskán hált, a honnan egy újhelyi embertől izent családjának érkezéséről. Megbízott embere azonban kellő időben nem juthatott Újhelyre, s Kazinczyné csak közvetve hallotta a várva-várt hírt férje utazásáról, de tévesen, hogy szept. 10-ikén estére láthatja viszont férjét s leányát. Így tehát csak estére várta. Kis gyermekei azonban és tanulótársaik lesben állottak s minden pillanatban várták az érkezőket. Ebéd előtt kevéssel, a mint kocsija feltűnt a dombon: a gyermekek elébe szaladtak, örömtől sikoltva. Kazinczy leszállt kocsijáról. Neje hallván a gyermekek zsvaját: szintén férje elé sietett. »Zokogva, fuldokolva sirtunk mindketten — írja Kazinczy — s én egész mértékben érzém, mit vesztettem erdélyi megbecsülhetetlen örömeim által. E scéna nem talál szót kifestésére. Nem bánhatom, nem bánom, hogy láttam Erdélyt; örvendek sorsomnak, hogy azt az áldott földet, a Carlosz (t. i. Wesselényi) hazáját s Zsibót s annyi jó és nagy embert láttam; de sajnálom, hogy három holnapig voltam távol az én szeretetemre legméltóbb asszonytól. Elvesztett örömeimet illő lesz kipótolnom s ki fogom: sok ideig nem megyek el a háztól.« Gyermekeit egészségben találta, s míg távol volt, nagyobb kár nem érte.¹⁹

Kazinczy erdélyi utazásában szerzett tapasztalatát s ismeret-segeit nemcsak erdélyi barátai előtt magasztalta, hanem mindenki

¹⁷ L. Horváth Ádámnak írt id. lev.

¹⁸ 1816 okt. 7. Wesselényi M. b.-hoz írt lev. U. o. 340. l.

¹⁹ 1816 szept. 13. Wesselényihez és Gyulay Karolinához írt lev. U. o. 275. és 278. l.

Kazinczy mély megindulással fogadta a jótéteményt és szerette volna tudni, kitől származott. Megírta levelét az ismeretlenhez²³ és Fried Sámuelre bízta kézbesítését. Kérte az ismeretlent: nevezze meg magát; hisz »a Jézus Krisztus a maga csudáit nem tette úgy, hogy ne tudja a feleségellett, hogy a jótétemény ő általa vagyon téve; csak azt tiltotta meg, hogy ne hirdesse el, hogy az ő tőle jött«. Ő is kész arra, hogy megőrizze a titkot, csak maga és felesége meg gyermekei tudják, kinek tartoznak köszönettel, hadd áldhassák még halóporaiban is. »Feleségemnek, gyermekeimnek nevekben, maradékimnak nevében — írja Kazinczy az ismeretlenhez — kérek, hagyd tudnom, ki vagy; hagyd ismernem azt a kezet, a mely engem oly bajból ragada ki, mely miatt, ha késtem volna a lefizetéssel, még kedvetlenségek is érhetek volna, oly kedvetlenségek, a melyek nehezebbek a szegénységénél.«

Azonban Kazinczy csakhamar sejteni kezdte, hogy valamelyik erdélyi barátja az ismeretlen jóltevő. Ki is fejezte ezt a sejtelmét idézett levelében. »Sok nemes tettet ismerek, — írja — de adót és adni szeretőt nem ismerek, nem még azon rokonim között is, a kik még nehezebb állapotomban segíthettek volna rajtam, mint a melyben most vagyok. Nem akadhatok arra, a ki felől kirekesztőleg lehessen gyanítanom, hogy ezt az isteni tettet ő tette és nem más. De *aligha nem Erdélyben tette valaki*, honnan most jövök és a hol ezt a bajomat minden czél nélkül beszéltem némelyeknek. Erdélyt én nagyon megkedveltem, ott több jókat és nagyokat találtam, mint reményleni mertem volt. Nyerni fog velem Erdély előttem, ha ez a szép tett is onnan jó; s téged, ha erdélyi vagy, ez az ok is indíthat arra, hogy kéresemet teljesítsd s velem tudasz, ki vagy.« Kérése csak a következő évben teljesült, de úgy, hogy a Gyulay-testvérek soha se tudják meg, hogy Kazinczy előtt fel-födözte a titkot Döbrentei.

Kazinczy — mint többször említettük — nagyon megszerette Erdélyt s az volt egyik főczélja, hogy utazásának maradandó emléket állítson irodalmi műveiben; hogy a nemzeti egység eszméjét tőle telhetőleg, ha csak egy lépéssel is, közelebb vigye a megvalósuláshoz. Tudta, hogy a Királyhágón inneni magyar csak afféle gascoggenak tartja az erdélyit s inkább külföldre utazik, semhogy a magyar másik hazáját ismerni tanúlná. Ezért határozta el mindjárt, a mint Erdélybe jutott, hogy megírja utazását s »gyönyörű tapasztalásait« megismerteti a nagy közönséggel is. »Utazásom, — írja — ha nyomtatásban jelenend meg, nem lesz sem gyönyör, sem haszon nélkül.«²⁴ Már útközben számos jegyzetet papírra vetett, hogy hazaérkezése után azonnal munkához lásson. Ámde még előbb védenie kellett magát a Kisfaludy Sándor támadásai ellen, a melyek a Ruszkek Józsefhez 1816 ápr. 16-ikán írt levél útján szinte

²³ 1816 szept. 18. írt lev. Kaz. F. Lev. XIV. köt. 290—291. l.

²⁴ 1816 jul. 16. Dessewffy J.-hoz írt lev. U. o. 244. l.

előtt, a kivel csak sorsa összehozta. Soha boldogabbnak nem érezte magát, mint Erdélyben. Ezt írja Gyulay Karolinának. Boldogságát igen nagy részben Döbrenteinek köszönhetette, a ki leszámítva krassó-megyei kirándulását, majd mindig vele volt. Egy nap híján három hónapba került utazása, »Sok idő! — kiált fel a Döbrenteinek 1816 szept. 12-ikán írt levelében — de mennyi öröm! és mely nagy öröm! Oh, mind a mellett, hogy sok idő, áldalak benneteket, édes barátim, a kik reá vevétek, hogy a jó Erdélyt és a világnak szeretetre legméltóbb háza népét meglássam. Így nevezem én mindég a dédácsit.«²⁰ Dessewffy Józsefnek feldicsekedve erdélyi barátai vendégszeretetével: pirulnia kell, ha Erdélyt Magyarországgal összehasonlíttja. Sok anyagi áldozatába került ez utazás: de mily kimondhatatlanul boldognak érezte magát a Gyulay-család, Cserey Miklós, Wesselényi, Cserey Mihály és Farkas körében! »Szébb három holnapot, — írja Kis Jánosnak — ha ide nem számlálom, a mit a szerelem ada, soha sem éltem.«²¹

Anyagi áldozatának egy része a Gyulay-testvérek és Döbrentei szívésségéből megtérült. Kazinczy a Gyulay-család körében említést tevén a fiscus újabbi követeléséről: panasza fogékony szívekre talált Döbrenteinél s Gyulay Karolinánál. Döbrentei kileste az alkalmat, hogy elvonhassa magát Kazinczytól néhány órára és Gyulay Karolinával tárgyalhassa a dolgot. Nehezen sikerült, mert Eugenia mindig »kis anyja« nyomában volt; de végre néhány szó elég volt, hogy a grófleány megértse Döbrentei óhaját. Legott ígérkezett egymaga, hogy mind az ötszáz frtot megküldi Kazinczy-nak, ismeretlenül; de Döbrentei tanítványát is bele akarta vonni a jótéteménybe, s maga sem akart részvétlen maradni. Így aztán megegyezett a két Gyulay-testvérrel, hogy Karolina kétszáz, Lajos százötven s ő szintén százötven frttal járul az összeghez, a melyet Fried Sámuel kassai kereskedő útján juttat Kazinczyhoz, mihelyt Erdélyből visszatér.²²

A terv sikerült. Alig hogy haza ért Kazinczy: a megbízott kereskedő teljesítette Döbrentei kérelmét a nélkül, hogy egy szóval is elárulta volna, kitől érkezett hozzá a küldemény. Érdekes egyéb-iránt, hogy Kazinczy-nak a Dunán túl is találkozott egy ismeretlen jóltevője, a ki a fiscus követelését megküldötte Kazinczy-nak; csak-hogy Kazinczy csupán a levelet kapta meg, a pénz elveszett.

Soha jobbkor nem érhetne volna Kazinczyt ez anyagi segítség, mint most. A mult évi bécsi, a mostani erdélyi utazása tetemes kiadásába került; gyermekeinek a nevelésére sokat kellett költenie, a szigorú időjárás miatt alig volt valami jövedelme, s az adósság terhe is rá súlyosodott.

²⁰ U. o. 279. l.

²¹ 1816 szept. 13-ikán írt lev. U. o. 283. l.

²² Döbrenteinek Kazinczyhoz 1817 márcz. 1-én írt lev. A M. Tud. Akad. Könyvtára: M. Irod. Lev. 4r. 53. sz. II. köt.

köztudomásúakká lettek. A nyelvújító harcz is újabb hullámokat vetett Horváth András bírálataival s megindulván a *Tudományos Gyűjtemény*: a két párt küzdelme egyre hevesebb lőn úgy, hogy Kazinczy egész írói fegyverzetére szükség volt, hogy elvi álláspontját megvédhesse. E harcz közepette írta *Erdélyi Leveleit*, a melyekben erdélyi barátjai iránt érzett szeretetének s hálájának el nem évülő emlékét hagyta az utókorra.

Valóban a szeretet és hála ömlik el minden során. Hiába festeti előtte Cserey Farkas oly sötét képet honfiairól: »soha még jövendőlés kevésbbé meg nem igazodott, mert Erdélyt soha még idegen inkább meg nem szerette.«²⁵ Cserey Farkas örült a Kazinczy tapasztalatainak, de véleményét meg nem változtatta. A jó hazafinak kedves lehet, — úgy mond — midőn hazáját olyan embertől hallja kedveltetni, mint Kazinczy: de azért ő mégis a régi felfogása mellett marad s óhajtaná, bár Kazinczy is közelebről megismerné azokat, a kiket most oly szertelenül magasztal.²⁶ De a Kazinczy látogatása jól esett neki, csak azt sajnálta, hogy Zsibón meg nem látogathatta.

Általában az akkori erdélyi írástudók előtt Kazinczy személyes ismeretsége nagyon növelte a széphalmi vezér írói tekintélyét is, a mi közvetve a nyelvújító harcz folyamára is nem csekély hatással volt. Kivált Wesselényi Miklós b., Cserey Miklós, Döbrentei Gábor, Döme Károly, Sipos Pál, Kenderessy Mihály, Jósika János b., Bethlen Imre gr., Kiss József, Naláczy István b., a marosvásárhelyi és nagyenyedi tanárok s Kolozsvárnak majd minden nevesebb embere, írók és művészek s a kormányszék számos tisztviselője tartották igazi szerencsének a Kazinczy látogatását, úgy levén meggyőződve, hogy a tekintélyes író szavai hazájokra fordítják a Királyhágon inneni magyarok közfigyelmét. E mellett Kazinczy bő ismeretei s finom modora társalgás közben egyenesebben s őszintebben nyilatkoztak, mint műveiben s megragadták régi tisztelőit. Szinte egyhangú volt a vélemény, hogy a jeles író egyszersmind ritka jószívű ember is, mint Jósika János b. írta.²⁷ Cserey Miklós e szókkal vesz tőle búcsút szept. 2-ikán: »Az, — írja hozzá — a ki téged a *legbecsületesebb embernek* és a magyar égen az *első írónak* rendelt, minekutána Erdélyt is láttad, juttasson szerencsésen vissza honodba, hogy azt, a mit megindítottál, a két hazának megegyező örömére juttasd.«²⁸ Sipos Pál is meglepődéssel hallotta Kazinczy utazását; örvendett, hogy Kazinczy egyenesen a maga tapasztalatai után ismerhette meg Erdélyt. »Öleljük az ilyen utazót benned, — írja hozzá — mert az idegen más nemzetbéli utazó el van foglalva attól az előítélettől, hogy itt a pallérozott világnak enyésző határszélin jár és félbarbarusokat fog találni.«²⁹ Sipos előre elhíresztelte

²⁵ 1816 aug. 12. Wesselényi M. b.-hoz írt lev. U. o. 261. l.

²⁶ 1816. aug. 31. írt lev. U. o. 270. l.

²⁷ L. az 5. sz. hivatkozást.

²⁸ U. o. 273. l.

²⁹ Kelet nélküli lev. U. o. 262. l.

barátja utazását, s azért ment a szászvárosi iskola két deákja Siposhoz, hogy a jeles író t üdvözölje. Bölöni Farkas szemrehányást tett önmagának, hogy nem érezhette azt a szívbeli örömet Kazinczy társaságában úgy, a mint azzal Wesselényi, Döbrentei és Gyulay dicsekedtek; de ezt éppen fordulóra jutott sorsának tulajdonítja. Kenderessy Mihály úgy véli, hogy midőn Kazinczy Erdélyt dicséri, nagyon enyhén ítél: elfogódott szívvel nézte az erdélyieket; tulajdonképen ezeknek kell őt dicsérniök. Cserey Miklós egész Erdély nevében köszönetet mond Kazinczynak, hogy az erdélyiek iránt keletkezett balítéletek kiirtására törekszik készülő művével. »Valósággal — írja hozzá — nemcsak jóságot gyakorlandasz, ezt cselekedvén, hanem igazságot is.«³⁰

Kazinczy alig óhajtott valamit melegebben, mint hogy a magyarországi magyarokat Erdély megtekintésére ösztönözhesse s »őket és bennünket a kölcsönös atyafiságos szeretetre gyulaszthasson«. A mit ő tapasztalt, úgy hitte, más is tapasztalni fogja, csak olyan érzéssel lépjen Erdélybe, mint ő. Íme a készülő művének vezérgondolata; íme a nemzeti egység eszméjének ápolása s az egész utazás fontossága.

³⁰ 1816 decz. 20. írt lev. U. o. 482. l.

DR. VÁCZY JÁNOS.

